

TARTU RIIKLIK ÜLIKOO

Üldajaloo kateeder

Viktor Kerge

ARAABIA KULTUUR

HISPAANIAS

DIPLOMITÖÖ

Juhendaja v.-õp. L. Mäll

TARTU 1972

S I S S E J U H A T U S

Käesolev töö käsitleb moslemi kultuuri kandumist Pürenee poolsaarele ja kujunemist Hispaanias ning teda vaadeldakse peamiselt sellistes ühiskondliku teadvuse vormides nagu filosoofia ja teadused. Seega on autori ülesanne järgmine: anda üldine pilt moslemi kultuurist Hispaanias, näidates ära tema need jooned, mis on ühised kõigile araabia maadele, ning tuues seejärel välja momendid, mis andsid Andaluusia kultuurile oma näo ning vaimse iseseisvuse oma eksisteerimise enamiku sajandite vältel. Kultuuriline iseseisvus, tõsi küll, ei lange kokku poliitilise iseseisvusega.

Setõttu on esimene peatükk pühendatud nende raamide osutamisele, mis olid ühised nii Andaluusia kui ka teistele araabia maadele. Seda õigustab asjaolu, et alul oli moslemi Hispaania kultuur täiesti idaraabiapärase ning kopeeris püüdlikult sealseid saavutusi. Samuti võidab ka kronoloogiline printsiip: moslemi Hispaania esimesed kaks sajandit on idatraditsioonide ja ühtlasi algava õitsengu aeg.

Peatükiga Andaluusia kultuurist on ära näidatud õitsengu ajalised raamid ning käsitletud seda panust, mida moslemid Hispaanias andsid filosoofias, meditsiinis ja teistes teadustes. Nende vaatluste varal saab kinnitust siinse moslemi kultuuri algupära ja omanäolisus, mis viis mõjude sissevoolu lakkamisele Ida-Araabiast.

Teaduste ajaline jagamine hellenismi, araabia ja keskaja

Euroopa vahel on autorile liialt ahendav tundunud ja seetõttu on ta katsetanud vaadelda ühte teadusala nagu alkeemiat kogu tema arengus; siin avaldub ka araablaste panus selgemini.

Lõpuks on huvi pakkunud araablaste vahendaja roll eurooplaste suhtes. Autor jälgis seda peamiselt XII-XIII sajandil funktsioneerinud suurt tõlkimise mehhanismi, mis oli käima läinud seoses keskaja Euroopa tutvumisega araabia kultuurisaavutustega.

Üldiselt pole maailmas palju ajalookirjandust, mis puudutaks konkreetselt sellist huvitavat probleemi nagu Andaluusia kultuur. Ei saa ütelda, et moslemi kultuuri Hispaanias ei käsitletaks, kuid seda vaadeldakse enamasti seoses üldise Hispaania või araabia ajalooga. Seega kirjeldatakse küll mitmeid üksiknähtusi ja ühiskondliku teadvuse vorme, puudutamata jäävad aga kultuuri õitsengu põhjused, samuti ei vaadelda neid ajalisi raame, mille kestel hakkas Andaluusia tunnetama end omanäolise rahvana ja jäi selleks kuni oma eksisteerimise lõpuni. Andaluusia saavutuste hinnang on ajalookirjanduses tegelikult kaunis tagasihoidlik, see tuleneb probleemide vähesest läbitöötatusest. Mõnikord ulatub see Andaluusia kultuuri iseseisvuse eitamiseni /4/.

Esmakordselt andis hispaania moslemi kultuuri õitsengu ajalised raamid ning mõnede üksiksaavutuste hinnangu teenekas ajaloolane E.Lévi-Provençal Prantsusmaalt, kellele on selles osas ka toetatud /19/.

Konkreetselt Andaluusia probleemide kohta vene keeles kaasaegsemat kirjandust on äärmiselt napilt. Nõukogude autoritest on ainuke 1937.aastal ilmunud väiksemamõõdulisem

I.J.Kratskovski "Araabia kultuur Hispaanias", kuid selles jääb Andaluusia kultuuri iseseisvuse osa tagasihoidlikuks /17/. Ülejäänud on tõlketööd: juba mainitud Lévi-Provençali teos ning R.Altamira "Hispaania ajalugu", mis on küll mahukas, kuid mitte küllaldane /1/.

Olukord on parem inglise, prantsuse ja hispaania keeles. Üldteostest viidakem Cambridge'i keskaja ajaloole, milles küll prevaleerib poliitiline ajalugu /11/. Konkreetne on S.M.Imamuddin oma ühiskondlik-majanduslike ja kultuuri vaatlustega /16/. Ta on kokku kogunud palju fakte nii kirjanduse kui allikate põhjal. Kuid tema eesmärgiks pole uute küsimuste tõstatamine, vaid korraliku ülevaate andmine. Teostest, mis käsitlevad araabia kultuuri Hispaanias möödaminnes, on kasutamist leidnud J.B.Trendi teos Hispaania kultuurist /38/. Kuigi pildi andmine moslemitest on tal kõrvalülesandeks, annab ta hästi edasi põhilised saavutused.

Alkeemias, mida võib vaadelda kui filosoofia, teadmiste ja praktika sulamit, on põhialliketeks vastavad eriala artiklid islami entsüklopeediast /42/, teaduste ajaloo entsüklopeediast /39/ ja mujalt ning põhjalikud üksikuurimused /30/. Paraku puudub seni ülevaade moslemi Hispaania alkeemiast, mille probleemid võiksid olla järgmised: andaluuslaste panus alkeemiasse; siinsed väljapaistvad alkeemikud; Hispaania osa alkeemia ülekande teedel Euroopasse. Parema olukorda on keskaja Euroopa alkeemias, seda nii ajalookirjanduse kui ka allikate osas. Autoril on õnnestunud lugeda mõningaid alkeemilisi (hermeetilisi) käsikirju, mis pakuvad suurt huvi hellenismi ja keskaja maailmapildi avamisel /I/.

Väga huvitav on ka nii araabia enda kui ka kreeka teadlaste ja mõtlejate tööde keskaegne tulek Euroopasse. Selle

ala üks üksikasjalisemaid ülevaateid on kahtlemata H.Suteri oma /35/. Mõju osas, mida avaldas moslemi kultuur elu-olule põhja pool, on kasutatud muuhulgas Am.Castro tööd /10/, millega on ta püüdnud leida Hispaania eripära ja tema ajaloo struktuuri.

Moslemi Hispaania kultuuri ning tema suhtelise iseseisvuse probleemid on ajalookirjanduses seni vähe läbitöötatud. Seni pole ka olnud võimalust juurde pääseda araabia allikatele. Seetõttu on käesoleval tööil enam deskriptiivne iseloom, mille ülesandeks on anda mõningane pilt araabia kultuurist Hispaanias.

MOSLEMI HISPAANIA KULTUUR
KUI ÜLD-ARAABIA KULTUURI OSA

Idaaraabiapärased jooned An-
dalusia majanduses

Alates VIII sajandi algusest muutus suurem osa Püre-
nee poolsaarest araabia maailma provintsiks. Käesoleva
peatükiga katsume anda mõningase ülevaate neist joontest,
mis olid sarnased majanduslikus, sotsiaalses ja kultuurili-
ses elus Ida-Araabiaga.

Nagu igal pool vallutuse järel, kujuneb kirev klasside
ja kihtide koosseis moslemitest ja kohalikust elanikkonnast.
Vaatleme seda lähemalt.

Esimene suur sõjakäik Andaluusiasse toimus aastal 711
berberist väejuhi Tāriq'u all. Tema vägedes oli 60 000
berberit ja 300 araablast /16, 61/. Moslemitele võidukas
lahingus Guadelete suudmes sai surma ibeero-roomlaste juht
Roderick, kes aasta varem oli kuningavõimu usurpeerinud
/38, 25/. Tāriqule appitunud Mauretaania asevalitseja
Mūsa vägedes oli kõige enam Jeemeni päritoluga araablasi,
nende kõrval aga ka kopte, süürlasi, ja berbereid /1, 70/.

Aastal 738 oli emiir sunnitud berberite mässu vai-
gistamiseks kutsuma abi ning Ceutast tungib Andaluusiasse
süüria üksuste (džundide) laine, koguarvuga 7000 inimest

/16, 60/. Mässu likvideerimise järel pöörduvad nad emiiri vastu, kuulutades oma/juhi Baldži Hispaania valitsejaks, kuid lõpuks vaigistatakse ka nemad uue, aafrika asevalitseja määratud emiiri poolt /1, 87/. Džundid paigustatakse erinevatele aladele: süürlased Damaskusest, keda oli enamik, Elvira (Granada) rajooni; Jordani džund Regio alale, palestiinlased Sidoña ja Algecirase ümbrusse, egiptlased Beja (Lõuna-Portugal) ja Murcia aladele jne. Kõikjal said nad endile suured läänid, mis asendas senist katkestamatut sõjalist teenistust /16, 61/.

Sellega sai lõplikult alus pandud araabia keelt ja kultuuri viljelevale elanikkonnale sellel poolsaarel, kus asusid eelmise etapi pärandina rooma maanteed, rooma kaevandused, rooma kõnekeel ja ristiusk.

Kohalik elanikkond seati alternatiivi ette: kas võtta vastu islam ja tunda võrdsust seaduse ees, või jääda kristluse juurde ning tasuda pearaha, mis oli kõrgem maamaksust. /1, 85/. Selline Koreaanil põhinev maksustamissüsteem oligi ilmselt suhteliselt suure sallivuse põhjustajaks järgneva nelja sajandi jooksul (kuni fanaatiliste berberite sissetungini Marokkost) ning eslotsa säilitas enamik elanikkonnast veel ristiusu. /10, 82/.

Kõik kohalikud etnilised ja ususised grupid - roomlased, gootid, sueevid ja juudid - pandi seaduse ees ühele pulgale, ning neile garanteeriti õigus praktiseerida oma religiooni. Juba asevalitseja Musa oli andnud oma sõjaväele

järgmised juhised: "Mitte laastada maad", "Sõjakäik võetakse etteüksnes maa vallutamiseks", "Austada alamate religioos-
seid ideid", "Moslemi sõdurid, kes astuvad üle reeglitest,
karistatakse surmaga" /16, 39/.

Uues feodaalses ühiskonnas moodustasid juhtiva osa araablased, pärit araabia maailma erinevatest osadest. Kõik oma hõimutüübid tõid nad kaasa ning võideldi välja Hispaanias. Araablased jagunesid päritolu järgi põhiliselt kahte erinevatest hõimudest koosnevasse rühmitusse, jemeniidid (kelbiidid) ja süürlased (kasiidid), kes tülitsemata ei saanud asuda ühte religioonigi /38, 24/.

Hõim oli ühtlasi sõjalise organisatsiooni ühikuks, millel oli oma pealik ja lipp, ning mis andis oma sõjamehed vajaduse korral emiiri käsutusse /11, 431/. Erinevatel aastakümnetel koosnes armee üksnes araablakest, kuigi Andaluusia vallutajate hulgas polnud nad ainused; hiljem liidendusid sellele alaline palgasõdurite armee Córdoba, uusmoslemid jt. /16, 60/. Hõimu piires toimus jagunemine aristokraatiaks, keskklassiks ning mittevabadeks sõltlasteks ja orjadeks. Lakkamatu võitluse läbi kaob hõimuaristokraatia juhtiv osa Abd al-Rahman III ajal ning asemele astuvad käsitööst ning kaubandusest rikastunud keskklassid. Talupoegadest ning käsitöelistest koosnevate põhitootjate massi olukord jäi endiselt tagasihoidlikuks /1, 102/.

Kuid vallutajate enamuse moodustasid berberid, kes paistsid silma oma usulise fanatismiga. Ka nendel oli

oma osa maa administratsioonis, milles ametikohti täitsid nende silmapaistvamate perekondade esindajad. Berberid eelistasid tasandikele mäestikulisil alasid.

Araabia ülikud elasid kaunis luksüüsliselt, neil olid oma poeedid, muusikud, haaremid. Kuigi üldiselt eelistati maaelu linna omale, olid neil linnades oma villad /16, 24-25/.

Klasside koosseis kujunes erakordselt kirjuseks.

Priviligeeritud seisundit evisid uusmoslemid, väga erineva päritoluga. Nii olid siin orjad, kes olid pöördunud islamisse. Gooti-rooma ajaga võrreldes paranes nende olukord tunduvalt, kuna nad said ühele pulgale moslemitega. Nüüd võisid nad evida maad, neid võeti moslemi perekonna liikmetena, abiellusid moslemitega ning saavutasid tihti kõrgeid ametikohti. Suuresti kasvas Muhammedi usu vastuvõtnud endiste kristlaste arv Andaluusia ida- ja lõunaosadel, eriti IX sajandil Abd al-Rahman II valitsemise ajal. Andaluusis ida- ja lõunaosadel. Üha enam arabiseerudes võtsid nad üle araabia keele, rõivastuse, kombed, sageli genealoogiagi. Neid nimetati muvallaadideks (hispaania keeles "renegados"). Sotsiaalselt seisundilt olid muvallaadid madalamal araablastest ja berberitest ning pidid taluma mitte haruldast põlgust, seda eriti ülikute poolt ("orjade lapsed" etc). See tõi kaasa rahutusi, eriti IX ja X sajandi 1. poolel.

Isikliku vabaduseta islamiseeritud klasside seas olid pärisorjuslikud talupojad, kellede olukord jäi sarnaseks gooti-rooma aja omaga ning erinevatele isikutele

kuuluvad orjad. Viimaste seast saavutasid privileeritud seisundi eunuhhid õukonnas, sageli evides kaliifi usaldusele kaasnevaid kõrgeid ametikohti, maad, orje ning vara. Nn. "slaavlastest" orjad moodustasid kaliifi sõjaväe, millel hiljem oli Córdoba kalifaadi langemisel suur osa mängida (1, 107).

Kristlased, kes oma usu juurde jäid, omandasid üsna ruttu valitsevate klasside kombed ja keeletundmise. Neid nimetati mozarabiteks araabiakeelse sõna järgi "musta'rib", s.o. arabiseeritud ehk potentsiaalsed araablased /38, 35/. Nii juudid kui mozarabid moodustasid ühe olulise osa, kuigi mitte valdava, moslemi Hispaania elanikkonnast ning olid kaheks rahvaks, kellel oli samuti oma ilmutatud pühakiri /38, 30/. Paljud neist hakkasid kõnelema araabia keelt, andsid lastele moslemi nimesid, oli ka sega-abiellusid /16, 37/. Muidugi eä tule vahekorra südamlikkust üle hinnata. Linnade elanikkond moodustus põhiliselt muvallaadidest ja mozarabitest, kuna araablased ja berberid maaelu eelistasid.

Kristlased olid esindatud emiiri (kaliifi) juures nende õigusi kaitsva "defensoriga" ning neil olid eraldi maksukogujad ("excentor") ning kohtunikud ("censor"), kes mõistsid veel keua kohut vana kirjapandud tavaõiguse alusel ("Fuero Juzgo") /1, 105/. Kristlaste seas oli nii kaupmehi, käsitöölisi kui põlluharijaid, nad võisid osa võtta maa haldusest. Ehtne moslem pidas enam lugu oma usku jäänud kristlasest kui muvallaadist, kelles siirus oli kahtlane. /16, 33/. Mozarabite lapsed võisid käia nii moslemite koolis kui ka endi kirikukoolis. Ususallivust tunnistab asja-

olu, et Cordova linnas oli kolm kloostrit, müüride taga veel kaheksa / 16,40/.

Juutide olukord paranes tunduvalt moslemite all, kelledega lõppes läänegooti valitsejate tagakiusamine ning nad arendasid koostööd uute võimudega. Juudid olid enamasti juhtivatel kohtadel linnahalduses, kogudes makse ja viies läbi sõduriksvõtmist.

Käsitöö, milles Ida algupära nähtus nii käsitöö organisatsioonist kui tootmismenetlusest, saavutas Andaluusias silmapaistva arengu. Ka siin oli kutse pärandatav, isa õpetas välja oma poja /13, 108/. Ühe eriala käsitöölised kuulusid gildi ("Futuwa"), mille peaks oli mõni rikkam käsitöölise. Tema valikut mõjutas linnavalitseja, seetõttu on raske rääkida vabadest käsitöölise ühendustest /13,08/. Gildide kõrval esines ka juhtumeid, kus 2-3 käsitöölise (näit. raudsepad) panid oma rahad kokku ja töötasid ühise ettevõtte, jagades sissetuleku vastavalt sissepandud osale /16,101-102/. Käsitöölised kujutasid ühiskonnas klassi omaette, teiste sõnadega oli lõpule viidud käsitöö eraldamine põllundusest /16, 103/. Kõrvalepõikena märkigem, et feodaalse formatsiooni ajal on tootmisel mitmeid jooni, millede kaotsimine annab end valusasti tunda kapitalismi ajal. Käsitöölise oli spetsialist omal alal ning tegi oma tööd armastusega, kuna nägi oma tegevuse vilja. Ta ei tootnud rohkem kui oli nõudmine, sest turg pidi paratamatult reguleerima käsitöölise arvu ja nende toodangut. Käsitöölised, tihedalt seotud dervişi ordudega, olid soodsa pinnaseks ketserlustele. /13, 108-109/.

On iseloomulik, et mitmed tootmisalad saavutavad Andalusias silmapaistvalt kõrge taseme (riide-, naha-, metalli-, paberi-, klaasi-, keraamikatootmises), neid vaatlеме lähemalt järgmises peatükis. Praegu aga toogem mõningaid näiteid, mis viitavad sarnastele joontele tootmises Ida-Araabia ja Andalusia vahel.

Nii näiteks araablased tundsid paberivalmistamist nii siidist, mille nad olid omandanud Samarkandi vallutamise järel 704.a., kui ka puuvillast, mille oli leiutanud üks ida-araablane aastal 706. /16, 108/. Viimane viis (kaltsupaber) jõudis Andalusiasse juba Damaskuse Omaijaadide ajal, kus ta väga kodunes /1, 109/. Vaipade kudumisel levis kogu moslemite alistatud aladel pärsia ja kopti kunst. Vahemere- maades võistlesid sel alal Hispaania, Sitsiilia, Egiptus ja Bütsants, millede vaipasid on tihti raske eristada /16, 108/. Samasugune nähtus leidis aset sellisel luksuskaupade alal nagu elevandiluu tööndus, kus VI-IX sajandite Bütsantsi ainuvalitsuse kõrvale tõusevad keskused nagu Iraak, Egiptus ja Hispaania. Hispaanias areneb välja omaette stiil, peamiselt pärsia kangakudumise eeskujudel. Muide aitavad need stiililised elevandiluu tootekesed, mida abiellumistel ja sünnipäevadel kingiti, dateerida käsitööteiste alade tooteid. /16, 116-117/.

Põllumajanduses, kus oli arvukas väikeomanike klass, tuli araablaster kohaneda kohalike tingimustega ning tegid seda edukalt, nagu igal pool mujalgi. Peale selle töid araablased kaasa palju taimi, mida Hispaania seni ei tund-

nud: riis, granaatõun, suhkruroog, mitmed idamaa puuviljad, samuti palmipuud. /1, 109/.

Nagu araabia maailm tervikuna, nii ka Andaluusia evis intensiivset kaubavahetust. Sisemaal peeti linnades turgu iga päev, suuremates külades iga nädal või kaks korda nädalas. Tavaline oli suurte laatade pidamine, mida Bütsantsi eeskujul nimetati "al-Qaysarijah" (Caesarea - Keiserei). Nagu seda juhtub ajalooajal, jõudis see ladina algupäraga sõna araabia keele vahendusel hispaania keelde "alcaiceria'na". Laedad ja suuremad turukohad olid kaitstud müüridega, mille tugevaid uksi avati vaid äritundideks. /16, 121/.

Peale selle käis vilgas äri otse tänavatel, kus asusid käsitöölise töökojad. Iga Andaluusia linn oli jaotatud kvartaliteks, igas kvartalis teatud käsitöö alad. Iga tänave ääres asusid siis töökoja juurde kuuluvad poekesed. Kuigi mitme erineva artikli otsimine sel viisil oli aeganõudev, võis siiski kindel olla, et antud eset saab, ning igal juhul mitte ülemäärase hinnaga. / 1, 122/.

Käsitöölise elukoht asus teisel, ööseks seõulges ta poe ning jätnud selle valvurite hõoleks, läks koju. Selline tava tuli Reconquista järel ka kristlikku ühiskonda.

Kuna suurem osa jõgesid polnud laevatatav, kasutati rohkem maanteid, mis Pürenee poolsaare oludes olid üsna käänulised ja pikad. / 16, 118/.

Nagu ikka, käis kauba pakkumine valjuhäälselt, mis tegi turud kärarikasteks. Siia tuli kokku kaupmehi igalt poolt: andaluusia moslemeid, mozarabeid ja juute, araablasi Idast, berbereid Põhja-Aafrikast, kristlasi Põhja-Hispa-

niast /16, 125-126/. See annab tunnistust Andaluusia laial-
dastest kaubanduslikest suhetest. Riigi sissetulekutes
kasvas järjest sisse- ja väljaveolt võetavate lõivude
osa /1, 109/. Kahel esimesel sajandil pärast Andaluusia
vallutamist ei olnud araablaste laevastik suur, kaubad
veeti lähedasse Aafrikasse, kust nad liikusid edasi kara-
vaniteid pidi ida poole /1, 110/.

Andaluusia rahad olid Oriendi eeskujul nii kullast
(ühikuks dīnār), hõbedast (dirham) kui vasest (fulūs).
/1, 110/. Cordova kalifaadi lõpuks oli vähemalt 14 raha-
pada (vermimiskoda). /1, 110/, neist tähtsaimad Cordovas
ja Zahrās. Andaluusia rahasid kasutasid põhja kristlikud
riigid (Karolingide raha kõrval) /16, 132-133/.

Demonstreerimaks Andaluusi kaubavahetuse tihedust,
osutagem sisse- ja väljaveoartiklitele kahe maaga, Egip-
tuse ja Prantsusmaaga, millised on kokku võtnud Dacca aja-
loolane Imamuddin. Egiptusse veeti linaseid, siidi ja
teisi riidekaupu, (tikandiga), safranit, merevaiku, kulda,
hõbedat, rauda, seatina, elavhõbedat, merilõvinahkasid,
mees- ja naisorjasid, oliiviõli, suhkrustatud puuvilju,
luksusesemeid jm. Prantsusmaale veeti välja peent nahka
ja nahktooteid, õli, seatina, riideid, luksuskaupu jne.
Seevastu imporditi Egiptusest laulvaid tüdrukuid, kalleid
kangaid, käsikirju Aleksandriast ja Kairost jm. Prantsus-
maalt veeti sisse orje ja eunuhhe, kiivreid, piike, mantleid,
karikaid jne.

I d a a r a a b i a p ä r a s e d j o o n e d A n d a l u u s i a k u l t u u r i s

Pöördudes nüüd ühiskonna pealisehituse poole, Andalusia sotsiaalse organisatsiooni ja kultuuri poole, on huvitav jälgida nende traditsioonide geograafilist päritolu, millised juurduvad uute asukatega moslemi Hispaanias.

Esimesed araablased vallutajad moodustasid eraldi klassi ("baladi") /19, 25/. Süüria džundide (regulaarsõdurite) järeltulijad moodustasid klassi Shāmi e. süürlased, kes paigutusid Granada, Sevilla ümbruses jm. Nendest kujunes baladi tippude kõrval uus puht-araabia aristokraatia ning süüria nimi, mida nad oma läänile andsid, oli ühtlasi väärikuse ja solidaarsuse aluseks. / 19,33-34/.

Seega võime tõdeda, et süüria traditsioon ilmus moslemi Hispaaniasse õige peatselt pärast viimase vallutamist. See süüria orientatsioon muutus aga täiesti valdavaks omajaadi printsi Abd al-Rahman I saabumisega 756.aastal, keda nii "toorelt" oli kaliifibroonist ilma jäetud. Temaga saabus Idast hulgaliselt uusi araablase gruppe, keda meelitas ligi omajaadide võimu taastamine Vahemere taga. Abd al-Rahman I oli see, kes alustas uue mošee ehitamist Cordovas meenutamaks suurt mošeed Damaskuses /33, 30/. Tema oli see, kes olevat istutanud esimese palmipuu Hispaanias ning tema nimetas oma residentsi Cordovas sünnimaa eeskujul Russafaks /19,32/.

IX sajandiga järgneb pikem siserahu periood, mil toimub eriti intensiivne ning teadlik idaelementide ülevõtt. See leiab aset Abd al-Rahman II valitsemise ajal, aastail 822-852, kellega algab Hispaanias suurepärase moslemi kultuuri õitseng, mida ei kaandanud Abbassiidide kopeerimine, vaid üksnes süvendas /19, 37/.

Abd al-Rahmani saadikud kirjeldasid vaimustusega riigiasutuste võrku Idas, millede eeskujul organiseeritakse ümber haldusvõrk Hispaanias /19, 38/. Vaadeldagem seda siinkohal lähemalt.

Kõige kõrgemaks ilmalikuks ja kohalikuks usuliseks peaks oli emiir (Amīr), aastast 929 kaliif. Valitsus jagunes mitte teravalt piiritletud osakondadeks (haldus, rahandus, kohus, sõjavägi, välisasjad), kuhu peale araablaste ja berberite uusmoslemid ei pääsenud, rääkimata kristlastest ja juutidest /16, 45/. Iga minister ("wazīr") oli vastutav teatud alal; Hispaanias tähendas vesiir mõnikord ka kaliifi eriesindajat. Emiir (kaliif) pidas vesiiridega ühendust peaministri ("hādžib") kaudu. Hādžib, enamasti kõrge päritoluga, juhtis kõiki riigiasju ning sõjakäike; alluvate määramisel ei küsinud mõnikord kaliifi nõusolekutki /16, 45-46/.

Riigirahade ja kaliifi kirjavahetuse järele vaatasid "kātib'id" (sekretärid) /16, 47/. Provintse, mida alul oli viis, juhtis valitseja nii tsiviilisel kui sõjalisel alal ("walī") /16, 49/.

Kohtadel olid omad kohtunikud, keda suurtes linnades nimetati "qādi", väiksemates kohtades "hākim". Ülemkohtunikuks oli Cordovas resideeruv "qādī al-qadāt", kes puhuti ei kõhelnud isegi sahnast kohtuasja läbi viimast, mille järgi pidi emiir maksma hagejale kompensatsiooni (IX saj. alguses) /16, 49-50/.

Sellisel viisil vastas Cordova haldusaparatuur Abd al-Rahman II ajast peale kaunis täpselt abbassiidide omale. Samal eeskujul organiseeris too valitseja oma rahapaja, viis sisse riigipitsati kasutamise ning rajas riiklikud kangakudumise manufaktuurid /19, 38/.

Intensiivne Ida elementide ülekandumine teostub ühe särava lauliku, hüüdnimega Ziriyāb, asumisega Bagdadist Cordovasse 822. aastal. Temaga hakati lause pimesi järgima kõike, mis tuli Idast või Abbassiidide õukonnast. Ziriyabi järgi kujunes aastaringne moodide kalender: s.o. mis värvi või mis materjali rõivaid kanda talvel, kevadsügisel, suvel (näiteks "tuli" valget kanda juuni algusest septembri lõpuni) /19, 41/.

Tekkis omapärane asutus, milles õpetati minkimiskunsti, juuste eemaldamist, hambapasta kasutamist, juuste kammist sel viisil, et nad ei kataks kulme, kõrvu jms. /19, 41/.

Söögikombed muutusid väga peenekoelisteks. Enam ei sobinud süüa, kuidas juhtus, vaid tuli alustada saappidest, jätkata liharoogadega, siis värtsitatud linnulihaga ning

ning lõpetada magustoitudega (pähkli-, mandli-, meekooki-
dega või vanillitortidega) /19, 41/.

Jämedad linased laudlinad asendati peente nahkstatetega
ning kuld- ja hõbepeekrite asemele soovitas Ziriyab hinna-
lisest klaasist pokaale, mis pidid serviisiga paremini
sobima /16, 115/.

Muusikas on Ziriyabi ose põhjapanev. Ta asutas täelise
konservatooriumi, millega jõudis Andaluusiasse muusika,
alul väga idapärase, kuid peagi kohaliku laadiga, traditsi-
oonid püsivad siiani Marokkos ja Tuneesias /19, 7/. Õpi-
lastel sidus ta turbani piha ümber ja suhu pani kolmetollise
puutüki, lastes siis neil karjuda täiest kõrist /16, 179/.
Cordova eeskujul avati laulukoolid ka Sevillass, Toledoos,
Valencias ja Granadas /16, 179/.

Ziriyab täiendas lüürat viienda keelega; puust plektrite
asemele võttis tarvitusele kotkaküüned jm. /1, 115/.

IX sajandi I poolest muutus muusika- ja luulekoosvii-
bimiste korraldamine valitsejate ning ülikute residentsi-
des elustiili lahutamatuks osaks; pole haruldased juhtumid,
kus Bagdadist kutsutakse lauljannasid. Sest ajast alates
tõuseb ka naisterahvaste osa Cordova haritlaskihtide seas.
Kauneid kunste armastava emiiri lemmikud paistsid silma oma
hea hariduse, ilu ja vaga usu poolest /19, 42/.

Veel ühest alguse saanud nähtusest ei saa me mööda minna, kui kõnelus käib neljandast omajaadi emiirist Abd al-Rahman II-st, nimelt kirjanduse hankimisest. Ammu enne troonile astumist saatis ta välja vanadele kultuurialadele oma saadiku, 'Abbās ibn Nāsih, kes pidi üles otsima ja ümber kirjutama vanad kreeka ja pärsia teaduslikud tööd /16, 179/. Juba printsina uuris ta käsikirju, eriti köitsid teda filosoofia, arstiteadus, mitmed mantika alad. Ta ümbritses end astroloogidega, kes said rikkalikku tasu ja kellega koostas ta horoskooppe nii suurtele kui igapäevastele sündmustele, ning vaatles nendega koos taevast ja tähtkujusid /19, 37/. Cordova emiraadi (929. aastast kalifaadi) raamatukogude kuulsus terves moslemi maailmas sei seetõttu alguse juba tema valitsusajal (822-852) /16, 140/.

Eelnevaga püüdsime näidata, et kõige tugevamini avaldus ida-araabia mõju moslemi Hispaaniale IX sajandil. Alanud küll oma õitsengut, pidi sinne kultuur täienema veel mitme elemendiga (kreeka-pärsia teaduslik kirjandus, tootmistehnika mõnedes käsitöö harudes jne.), kuni võime kõnelda temast kui iseseisvast ja omanäolisest araabia kultuurist Pürenee poolsaarel. Muidugi ei tule üle hinnata ühe üksikvalitseja osa - Abd al-Rahman II teene seisenes selles, et rahu olukorda kodumaal ära kasutades ei takistanud ta soodsate kultuurielementide juurdumist.

Vanemas ajaloo teaduses (Dozy jt.) arvati kultuuri õitsengu alguseks X sajandit ning omistati paljud uuendused

Abd al-Rahmān III-le (912-961). Prantsuse ajaloolane Lévi-Provençal, tuginedes reale tema avastatud allikatele, viis selle saja aasta võrra venemaks, Abd al-Rahman II järglastel "...jäi vaid kinni pidada tema rajatud traditsioonist, viies sellesse mõningad uuendused, mis andsidki talle puht-hispaaniapärase iseloomu" /19, 38/.

Võrreldes Andaluusiat ida-aladega, peab märkima, et kultuuri tõus "suures" araabia maailmas leidis aset varem, VIII sajandi 2. poolest. Samuti ei sega hilisem poliitilise killunemise protsess, mis Ida-Araabias algab juba araabia alade kultuurilist ühtsust ning õitsemist" /13, 78/.

A r a a b i a f i l o s o o f i a j a t e a - d u s e d

Araabia filosoofiline mõte ei kujunenud välja kohe. Esimestel sajanditel pärast Hidzrat valitses teoloogiline mõtlemine, religioossete teaduste funktsioon seisenes Korraani lugemises ning islami dogmaatika ja moslemi pärimuste uurimises /19, 45/. Filosoofid olid ühtlasi teoloogid; see olukord sarnane kogu Muhammedi järgiva maailma ulatuses.

Opositsioon islami dogmade vastu tekib kõigepealt araabia maailma idaosas juba 100 aastat hiljem pärast prohveti surma /35, 22/. See uus nähtus võlgneb oma tekkimisel tänu just kreeka filosoofiale, seejuures läbi hellenismi ajastu mõtlejate prisma. Seetõttu võtsid moslemid kreeka filosoo-

filist pärandit kui tervikut, mille tipuks oli siis Aristoteles.

Kõige enam on moslemä filosoofid (kelle kohta saab terminit "araabia filosoofid" üksnes tinglikult kasutada) neoplatonismi lapsed (Proklos jt.), milles on ühtsesse süsteemi viidud stoikute eesmärgipäresus ja hingestatus, ning Platoni ja Aristotelese õpetused /13, 166/.

Kuna ortodoksne suunitlus oli vaenulik igasuguse filosoofilise mõtlemise vastu, pidi arabia filosoofia arenema paratamatult sektides. Viimased võtsid vastu tugevaid mõjusid, seda nii hellenismi, pärsia kui ristiusu religioossete ja filosoofiliste ideede näol /13, 164/. Tähtsamateks probleemideks kujunesid tahtevabadus või ettemääratus, mõistus või ilmutus, Jumala olemus ja tema omadused /35, 22/. Nende erinev lahendamine põhjustas juba Idas palju sekte, nii enam ratsionalistlikumaid kui enam müstilisemaid (näiteks kõrge eetikaga sufid; uusplatooniliste, uuspütaagorlike ja pärsia-india mõjudega ismaeliidid jpt.).

Nendest enam vabamateks sektideks olid Mutaziliidid, "Truud Vennad" jt. VII saj. lõpul-VIII saj. algul kujunenud mutaziliidid rõhutasid mõistuse osa küsimuste lahendamisel, mis oli vööras varasemale islamile. Nad eitasisid ettemääratust, igavest karistust, naersid välja nautleva, elu paradiisis, rõhutasid vajadust võtta Koraani sümboolikana (sild taevasse, pattude kaalumine) ning korraldasid dispuute

eri religioonide esindajate vahel. Mutaziliitideks olid peamiselt feodaalne intelligents ning süüria ja pärsia uusmoslemid /28, 850/.

Suurt osa hellenismi ajastu arusaamade ülekanal mängisid "Truud Vennad", kes kujutasid endast Basras ca 950.a. asutatud salajast liitu. Nad andsid välja tolle aja kõigi teadmiste entsüklopeedia, mis koosnes 51 traktaadist ning põhjenes aristootellusele, uuspütaagorlike ja uusplatooniliste elementidega. "Truude Vendade" (ebatäpselt tuntakse "Puhaste Vendade" nime all) teosed ulatusid ka Hispaaniasse /22, 369-383/.

Nende kahe voolu pinnal kasvasid välja araabia tähtsamad filosoofid. Loetlegem neid idapoolsetelt aladelt: "araablaste filosoof" al-Kindi (surnud 873), mutaziliit Basrast; Kesk-Aasiast pärit al-Farabi (surn. 950), keda on tituleeritud "teiseks õpetajaks" pärast Aristotelest; pärslane Ibn Sina (surn. 1037), kellel ühinevad Aristotelese ja uusplatoonikute ideed.

Ibn Sinaga sai lõhe teoloogia ja filosoofia vahel lõplikult ilmseks. Ortodoksne dogmaatika sai taas kindla jalgealuse alles al-Ghazzali läbi (surnud 1111), tema teosega "Filosoofide ümberlökkamine". Al-Ghazali järel ei tõusnud araabia Idas enam ühtegi väärilist filosoofi /35, 23/.

XII sajandist jõuab aga andaluusia filosoofia areng sellesse säravasse järku, mis on jätkuks moslemi filosoofilisele mõttele Idas ja kujutab endast viimase II etappi /13, 196/. Soodustajaks on suhteline sallivus Pürenee pool-

saarel kogu XII sajandi vältel, vastandina karmile reaktioonile kalifaadi ida-aladel. Mainigem siinseid väljapaistvaid filosoofe nagu Ibn Masarrah (surn. 931), Ibn Hazm (surn. 1064), Ibn Rušd (surn. 1198); jätkub müstiline liin (Ibn Bājjā (1138); Ibn Tufayl, surn. 1185; al-Arabī, surn. 1240); samuti uusplatooniline ja panteistlik liin (näit. juudi filosoof ja luuletaja Ibn Gabirōl, surn. 1070).

Niisiis ka Andaluusias nagu Idaski on kreeka filosoofia selleks, mis viljastab filosoofilist mõtet, eriti Aristotelese oma. Siinsed filosoofid arendavad edasi mitmeid küsimusi, nagu mõistuse ja usu vahekord (Ibn Hazm, Ibn Rušd), jumal ja individualiteet ning teisi.

Andaluuslaste panusele vaatamata, tuleb filosoofilise mõtte ajalugu moslemi Hispaanias lugeda (väljendades XX sajandi filosoofi Miguel Asin Palaciōse sõnadega) "... idaismi kultuuri täielikuks ja täpseks omandamiseks, kui ilmsed ja positiivsed sidemed kohalike traditsioonidega ka oleksid" /19, 50/.

Ka Andaluusias tähistab kreeka filosoofia viljelemine ühtlasi väljumist malikismi (siin kehtiva teoloogilise suuna) kitsastest raamidest. Lähemalt vaatleme moslemi Hispaania filosoofiat peatükis "Andaluusia kultuur".

Süvenemata lähemalt kunsti, tõdeme üldiselt, et ka siin on alul valdavalt tegemist idaelementidega. Nii mäitaks keraamikas valitsevad Mesopotaamia tehnika, stiil

ja värvid; arhitektuuris needsamad üld-araabia dekoratiivsed elemendid (hoburauakujuline kaar jt.). Eripärasused saavad selgesti ilmseteks ning on eristatavad hispaania-araabia päraste joontena hiljem. Sellesamas keraamikas omandavad suure kuulsuse metallilise läikega savinõud ja liuad, samuti reljeefsed emailplaadid, mille eendid on kullatud ja sügavus sinistes ning purpursetes toonides, mis andsid kokku tugeva mulje. Arhitektuuri areneb araabia-pärane tugisammas nn. Cordova sambaks.

Araablastele oli iseloomulik eriline hariv "adab" kirjandus, mille üldeesmärgiks oli "inimtunnete õilistamine ja korrastamine loogika, filosoofia, kirjanduse ja teiste teaduste uurimise läbi" /13, 192/. Iga haritud araablane ("adib") pidi teadma araabia keelt ja grammatika aluseid, koraani, usuõpetust, õigusteadust, ajalugu, geograafiat, kõnekunsti jm. "Adab" kätkeas endas kuni entsüklopeediateni ulatuvat andmestikku ajaloost, geograafiast, aforismide kogumikke (näiteks geograafi ja kirjaniku Mas'udi) "Kulla-aardla") /13, 192/. Paraku oli see feodaalse ühiskonna "populaarteaduslik" kirjandus erinevate seisuste ja kihtide jaoks erineva sisuga.

Koraan kõneleb teadusest tunnustavalt. Kuid VII sajandil mõisteti seda kitsalt, sest araablased olid alles alistatud rahvaste vaimse pärandi avastamise lävel. Teaduse all mõeldi kõigepealt kirjaoskust, siis veel Koraani tundmist ja usuõpetust.

VIII sajandil hakkab teaduste haare laienema, tänu hellenismi ajastu teadmistega tutvumisele. Seejuures tunnistatakse vastuvaidlematult viimaste üleolekut kõikides üksikasjades. Tõlkimisel oli väga suur osa nestoriaanidel ja saabidel. Nestoriaanid olid VII ja VIII sajandi algul ära tõlkinud tähtsamad kreeka ja hellenistlike filosoofide ning teadlaste tööd. Araablaste vallutuse järel jätkus nende poolne tõlketegevus põhiliselt Bagdadis. Teine tähtis kanal on samuti süüria keelne paganlik saabide ehk harraanide sekt, väga arenenud kosmoloogiaga ning oma prohvetitega (nende seas Hermes, Orpheus, Agathodaimon jt.) /9, 22/. Ning loomulikult oli VIII sajandil suur teene vanade teadmiste ülekandmisel ka pärslastel, kellede seas polnud vähe kristlasi. Nende kaudu omandas kreeka mõte, olgu see Aristoteelse või arst Galenos, uusplatoonilise varjundi.

Tõlketegevusele andis VIII sajandi lõpul organiseeritud ilme abbassiid al-Mamun (kaliifiks 813-833). Ta lasi erilistel isikutel koguda kreeka raamatuid, saades neid palve peale muuhulgas ka Bütsantsi keisrilt. Tõlketöö tarvis asutas al-Mamun Bagdadis "Tarkuse Maja" (Dar al-Khikmāh), mis asus eraldi hoones rikkaliku raamatukoguga /13, 87/.

Juba IX sajandil algas selle hiigelpärandi lahtimõtestamine. Tihti omandas see kriitilise iseloomu, nii kõneles al-Razī (864-925) vigadest Galenose anatoomias jne. Vanade keskuste, nagu Edessa, Aleksandria, Jundišapur ning VIII sajandil särama löönud Bagdadi kõrvale tekkisid paljud uued teaduse ja kultuuri keskused, enamasti langesid need kokku iseseisvunud feodaalsete pealinnadega.

X-XI sajandil ilmnes teadustes energiline püüd mitte enam piirduda eelkäijate vaadte loogilise vaatlemisega, vaid võimalust mäöda kontrollida neid eksperimentaalselt. See oli tingitud kaubanduse, laevaehituse, käsitöö, sõjatehnika jm. arengust /13, 115/. Paljudes linnades ehitati observatooriumid, määrati kõigi tuntud kohtade koordinaadid, meridiaani pikkus jm. /13, 115/. Mõned meetodid meenutavad kaheksa-üheksa sajandit hilisema teaduse omi: nii määrab al-Biruni metallide ja mineraalide erikaalu, mis ennustab uut lähenemisviisi keemilistele ainetele /13, 115/.

Kõigi teaduste hulgast eristati "omi" teadusi, enamuses seotud usuga, ning "vööra" päritoluga. Näiteks peab ühe entsüklopeedia ("Teaduste võtmed") autor al-Khorezmi X sajandil "omadeks" õigusteadust, usuõpetust, grammatikat, kitāba (lākituste ja dokumentide koostamise oskus), luulet ja ajalugu, kuna "vöörasteks" ehk omandatud teadusteks luges ta filosoofiat, loogikat, arstiteadust, matemaatikat, geomeetriat, astronoomiat, muusikat, mehhaanikat ja keemiat /13, 113/. Üldine oli püüe teadmiste universaalsusele, teada igast asjast midagi. See tõi tihti kaasa kujutluse teadusest kui teadmiste summast, mis sisaldub eelkäijate teostes /13, 114/.

Araabalste teene oli see, et nad, olles ühendavaks lüliks erinevate maade ja ajaloo eri etappide vahel, omandasid ja süstematiseerisid hoolega eelkäinud rahvaste teadmised mitmel alal andsid juurde ka oma panuse.

Oleme vaadelnud Andaluusia majanduse ja vaimuelu neid
jooi, mis ei ole kohaliku algupärane. Meie pikaleveninud
üleveate kokkuvõtteks tuleb öelda, et alul, kahel esimesel
vallutusjärgsel sajandil, toetus moslemi Hispaania majandus-
elu ja kultuur veel olulisel määral araabia traditsioonidele
ida poolt. Ühtlasi oli see periood õitsengu alguseks, mis
rajas teed järgnevale kestvale ning intensiivsele vaimu-
elule.

Arabis Hispaania kultuuri mõjude poolt teatud määral
idast, toimistavad sellega automaatselt Andaluusia kogu
kõigi teadus- ja kunstidega. Kõik see arabis maailma
provintsi. Alles viimase sajandi jooksul on aja-
loolaste arvamus muutunud mitte lõplikuks. Nüüd
arabis-hispaania kultuuri hispaania, peamiselt tema praeg-
use orientalistide Evariste Lévi-Provençalile (1894-1956).

Sellele ajale vastavalt muutuvad algupärased arabis-
kohad edasi paljusid ajaloolase tööd. Arabis Hispaania
nias peetakse Hispaania vallutajateks, kes ei teinud endaga
midagi uut kassa, kes ei teinud veel midagi ära, kelle-
del oli Hispaania rannikud ja Hispaania maa teinud algust
ning üksid id poolt arabis; avalikud Hispaaniaid olid
rannikud algupärane, irrigatsioon ainult halvenes jne.,
jne. 74, 75.

Sellised ajaloolased ei võta tõsiselt faktoris, et
araabia kultuur eksisteeris Firenze poolt teatud määral ka-
heksa sajandit ning saavutas juba enne arabisega kestva
kultuurilise õitsengu, kõigi poliitiliste sagedaste muutuste.

Kujutus ja Andaluusia andaluusia kultuuriga seaks.

ANDALUUSIA KULTUUR ISESEISVA KULTUURINA

Ühtsust tagavad tegurid

Enamik araabia Hispaaniat käsitlevaid autoreid, kuulutanud üksmeelselt araabia kultuuri Pürenee poolsaarele kantuks Idast, tunnistavad sellega automaatselt Andaluusia koos kõigi tema eluavaldustega üksnes üheks araabia maailma provintsiks. Alles viimase poolesaja aasta jooksul on ajalooteaduses toimumas kaugeltki mitte lõpuleviidud murrang araabia-hispaania kultuuri hindamisel, peamiselt tänu prantsuse orientalistile Evariste Lévi-Provençalile (1894-1956).

Sellele edule vaatamata kanduvad alahindavad seisukohad edasi paljude ajaloolaste töödes. Araablasi Hispaanias peetakse üksnes vallutajateks, kes ei toonud endaga midagi uut kaasa, kes ei teinud seal ise midagi ära, kellel jäi üksnes roomlaste ja läänegootide maa taas elustada ning ukсед ida poole avada; avalikud kõmbluspaigad olid roomlaste algupäraga, irrigatsioon ainult halvenes jne., jne. /4, 72/.

Sellised ajaloolased ei võta tõsiasjaks faktorit, et araabia kultuur eksisteeris Pürenee poolsaarel peaaegu kaheksa sajandit ning saavutas juba mõne sajandiga kestva kultuurilise õitsengu, kõigi poliitiliste segaduste kiuste.

Kujunes ju Andaluusia omanäolise kultuuriga maaks,

mis hakkas peagi tunnetama oma rippumatust, mis poliitilises plaanis viis Cordova emiraadi kalifaadiks kuulutamiseni 929. aastal. Kasvõi geograafiline eraldatus vee ja kõrbe läbi pidi mõjustama maa saatust mingil määral.

Araabia Hispaania tegi IX-X sajandil jõudsaid edusamme nii oma majanduselus kui kultuuris ning see pidi paratamatult kaasa tooma eneseteadvuse, kui ühest iseseisvast araabia rahvast. See väljendus näiteks viljakas diskussioonis Cordova kalifaadi langusjärgsel perioodil. Nii süüdis- tas ühe kirjamees Kairuanist (Ifriikia pealinnast), et andaluuslased ei austavat küllaldaselt endi suuri valitsejaid ja ei olevat säilitanud mälestust nende teenetest kirjanduses. Kriitikale vastas kiirelt andaluusia filosoof Ibn Hazm (994-1064) oma läkitusega. Selles vaatles ta moslemi Hispaania mõtlejate ja teadlaste teoseid ning tõi nende põhjal välja panuse ilmalikes ja religioossetes teadistes, mille olid andaluuslased andnud araabia kultuuri ja kirjanduse varasalve /19, 26-27/. Niisiis nägid XI sajandil ka kaasaegsed selgesti endi eripära.

Vahemere lääneosas, Hispaania ja Marokko territooriumil kujunenud omailmeline kultuur õigustab kasutusele võtmast mõistet "moslemi Lääs", millise mõiste sisu avas esmakordselt ja selgelt Lévi-Provençal /19, 9/. Puudutamata lähemalt Magrebi berberite kultuuri, märgime vaid, et see allus tugevale andaluusia mõjule (teadustes, halduses jm.); Niisiis käis Magreb Andaluusia järel. Sarnasust tõendab ka nende keskaja allikmaterjalide ühtsus. Andaluusia ülekaal kajastus näiteks tolle aja vaidluses almohaadi printsi õukonnas kahe õpetlase vahel, mille tulemused fikseeriti trak-

taatidena /19, 29/.

Andaluuslased tunnetasid end omaette araabia rahvana, oma traditsioonidega ning saavutustega. Et näidata moslemi kultuuri suhtelist iseseisvust al-Andaluses, vaatleme me seda arengutaset ja neid saavutusi, milleni jõuti moslemi Hispaanias kuni XII sajandini kultuuri õitsengu perioodil.

Enne kui asuda vaimuvalla küsimuste juurde, püüdkem hinnata nende faktorite osa, mis soodustasid andaluusia elanikkonna kui terviku kujunemist ja andsid nii laia baasi tema majanduselule ning olid lõppkokkuvõttes aluseks neile kultuurisaavutustele, millele on õigustatult uhked nii araablased ise kui Euroopa teaduslik maailm.

Tervel IX sajandil on olukord pidevalt rahutu omajajadi emiraadis, üksnes 'Abd al-Raḥmān II valitsemise ajal vaigineb see. Võitluseks emiiri vastu liituvad berberitest mägilased ning araabia hõimujuhid ja džundide pealikud, kes enam tasandikel elasid. Tihti tuleb mässude algus suurte kogukondadena elavatel mozárabitelt, samuti muvallaadidelt; viimaseid hüüti sageli "orjapoegadeks" /16, 28/. Rahutused kanduvad üle ka X sajandisse ning alles 'Abd al-Raḥmān III suudab kindlustada sisemaailma poliitilise kindluse. Rohkete võitluste tulemusena on aristokraatia paljud tipud hävinenud, teised araablaste, berberite ja samuti mozárabite juhid tunnistavad lõpuks 'Abd al-Raḥmān III võimu. Püsima jääv kodurahu kuni kodusõja laineni XI sajandi alguses lõi kindlamad eeldused etniliste elementide segunemiseks ning ühtse rahva loomiseks /11, 414-421/.

Al-Andaluse emiraati ühendasiid sisemiselt paljud asjaolud. Kauge omanäolise araabia maana ning oma dünastiaga emiraat tundis tervikuna vaenu Abbassiidide vastu, vaatamata sellele, et kultuuri vallas oli järk, mil väga jäljendati Ida, õigemini ei tahetud temast maha jääda /19,35/.

Poliitiliselt ühendav tegur oli ametlik usukäsitlus, mis valitses moslemi Hispaanias. Teatavasti põhines islam ainujumala ja tema prohveti ning kaliifi kui kõrgeima vaimuliku pea tunnustamisele. Ta jagunes peagi nelja voolu: hanifiidid (rajaja suri 767), malikiidid (rajaja Malik Ibn Anās suri 795), šafiidid (rajaja suri 820) ning hanbaliiidid (rajaja suri 855). Nad erinevad üks teisest mõnedes koraani käsituse ja õigusteaduslikes küsimustes ning igaüks neist levis kalifaadi teatavas osas /13, 65/. Malikiism põhines traditsioonide täpsele järgimisele. Imaam Malik Ibn Anās oli avaldanud sümpaatiat Andaluusia emiiride vastu ning malikiism võetigi omajaadide Hispaanias suure vaimustusega vastu, kuna ta vabastas Abbassiidide vahetu mõju alt /19, 36/. Algas see emiir Hišām I ajal (788-796), kes valis kohtunikeks ja vaimulikeks nimelt malikiite; järgmise emiiri Hākam I (796-822) ajaks oli see suund ainuvalitsev; Maliku raamatud olid koraani kõrval aluseks religioosel kasvatusel /11, 414/. Ja tõesti, kuni XI sajandini ei tundnud andaluusia moslemid omavahelistele tülidele vaatamata ketserlust, mida aga ei saa sugugi öelda ida-alade kohta.

Tihe kokkupuude lähendas vanu moslemeid ja uusi kohalikust elanikkonnast võrsunud moslemeid (muvallaade). Nad

kohtusid ju igapäevaselt turul, ametikohtadel, abiellumiste tagajärjel jne. Lähenemine pidi aset leidma ka moslemite ja kristlaste vahel.

Ka etnilises osas näeme ühtlustumist selles kirevuses, mida pakkus Andaluusia VIII sajandil. Araablased ja berberid ei toonud oma 711. ja 712.aasta sõjakäikudega naisi kaasa. Nagu nende juht Musagi, abiellusid nad kohalike naistega. See-tõttu olid teise põlvkonna emad kõik kohalikku päritolu/38, 34/. Segaabielud leidsid sagedasti aset ka edaspidi ning tagasid andaluuslaste suurema etnilise ühtsuse. Nimed päriti aga mees-liinis ning oldi uhked, kui genealoogia algus viis välja Süürias-se või mujale. Andaluusias oli käibel naligi: mida rohkem on inimesel araabia nimesid, seda vähem on tal soontes araabia verd /38, 34/. Timuril piisas XV sajandil ainsast pilgust, et eristada Magrebist pärit moslemit süürlasest või egiptlasest /19,4/.

Segunemine ja üksteisele lähenemine nähtus ka keelest. Alates kolmandast, hiljemalt neljandast põlvkonnast olid hispaania moslemid kui ka kristlased kakskeelsed /38, 35/. Kõnel-di kahte keelt. Kõigepealt moslemite igapäevaselt tarvitata-v kohalik araabia murre, milles oli ladina, berberi ja kaugemaid mõjusid. Teiseks oli ladinast võrsunud "romance castellano", mida moslemid nimetasid "al-džamija'ks" ('barbarite keel"). Pikkamööda siirdusid ka mozarabid täielikult üle araabia kõne-keelele, unustamata seejuures al-džamijat, nii et XI sajandil nad luuletavad ja kirjutavad teoseid araabia keeles (tõsi küll, klassikalises araabias). Peale luule ja kirjanduse säilis klas-sikalise araabia keele kasutamine loomulikult ka ametlikus kir-javahetuses ja kohtus.

Feodaalses ühiskonnas on paratamatu mingi usutunnistuse

omamine. Siin soodustas üheks rahvaks sulamist traditsiooniks kujunenud kõrge sallivus muu-usuliste suhtes, millel polevat "paralleeli keskaja ajaloo" /16, 40/.

Andaluusia seadus austas mozarabeid, sest neil oli oma pühakiri, nad võisid korraldada oma rongkäike ja matuseid surnukeha kandmisega läbi tänavate, nende kellad helisesid üle linnajagude /1, 107/. Kristlaste kirik oli kõrgem kui kõrvalasetsev mošee /16, 40/. Allahi prohveti solvamist pidi karistatama surmaga, kuid Andaluusia kohtupraktikas vaadati sellele sageli läbi sõrmede.

Kuid oma kõnekeelelt ja riietuselt olid mozarabid araablased, andsid lastele araabia nimesid, jälgisid moslemite pidadesid /16, 40/. Ja vastupidi, mõningate kristlaste pühi, nagu uusaasta ning jaanipäev, pidasid mozarabid ja moslemid koos /1, 107-108/.

Kas on mozarabite kultuuril mingit iseseisvat osa Andaluusias? Jah kindlasti, sedavõrd kui võrd moslemid olid astunud traditsioonidega maa pinnale. Enamiku elanikkonnast moodustasid ju kohalikud, ja nemad pärandasid roomlaste kalendri põllutööde jaoks (araablaste oma oli kuukalender /1, 109/), vanad põlluviljeluse meetodid, käsitöendusliku tehnika, suurte pidade traditsioonid ja temperatuurid; neil säilusid oma keel (al-dzamiija), kirikukoolid, kus õpetus käis ladina keeles /11, 438/, kirikuorganisatsioon, mozarabitel polnud mitte väikene osa riigiaparaadis ja majanduselus.

Kuid tervikuna ei olnud neil mõjudel märkimisväärset osa araabia-Hispaania kultuuri arengule. Ka lahustus abiellunud naiste võimalik mõjutus araabia-berberi perekondades. Mozarabid lähenesid ise, paratamatu kooselu tulemusena, araabia

kultuurile. Et see võis üsna intensiivselt toimuda, annab tunnistust Cordova piiskopi Alvaro kaebamine (s.o. juba IX sajandi keskelt). "Paljud minu kaaskristlastest loevad araabia luulet ja lugusid, ning uurivad muhamedi filosoofide ja teoloogide töid, mitte aga et neid ümber lükata, vaid õppida endid väljendama araabia keeles suurema nõtkuse ja õigsusega. Oh häda, kõik meie kristlikud noored, kes on oma andekusega endile nime teinud, tunnevad üksnes araabia keelt ja kirjandust; nad loevad ja uurivad usinalt nende raamatuid; hiiglakulukalt korjavad nad endile raamatukogu, ja igal võimalikul juhul kuulutavad, et see kirjandus väärivat meie imetlust!" /23, 393-394/. Põllumajanduslikud traktaadid, millede autoriteks olid reeglina mozarabid, mitte araablased, kirjutati araabia keeles /1, 108/.

Tegelikult oli arabiseerumisprotsess väga sügavaleulatuv. Veel XIII sajandil elas Toledos, mis juba aastast 1085 oli Reconquista vallutatud, kristlasi, kes pidasid oma ametlikku ja erakirjavahetust üksnes araabia keeles /1, 111/.

Tänu soodsatele kliimatilistele tingimustele, maapõuevaradele ja toiduküllusele oli Andaluusia asustatud erakordselt tihedalt. Valgete müüridega majad ja õued seisis jõgede ääres, põldude vahel ja mägede nõlvadel. Üksi Guadalquiviril oli 12 000 küla (tänapäeval olevat samal alal vaid 800) /16,23/. Neis õitsvates tingimustes, mille vilju vaatleme hiljem lähemalt, asustas Andaluusiat esimese ja teise aastatuhande vahetusel erakordselt suur rahvas - 30 000 000 inimest (ajaloolase Joseph McCabe'i arvutuste järele) /16, 23/.

Kuna moslemite põhimass vältis liialt lähedalelamist põhjariikidele, siis võime kujutleda, milline tihe asustus

kattis moslemi Hispaania lõunaalasiid. Hakam II ajal (961-976) korraldatud loenduse järgi oli moslemi Hispaanias 6 ülisuurt linna provintsikeskustena, 80 suurt linna, 300 linna ning loendamatul hulgal külasid /1, 108/.

On välja arvatatud, et Cordova elanikkonda oli üle miljoni; samal ajal kui Konstantinoopolis, mis pidi evima 2/3 maailma rikkustest, oli inimesi kuni miljon /16, 23/. Cordovas oli 20 000 maja, 600 mošeed, 900 kümbaluspaika /1, 102/. Juba Abd al-Rahman oli käskinud sillutada tänavad ja ehitada suure veejuhtme linna purskaevudele /1, 108/.

Üks hämmastavaid jooni Andaluusia kultuuris oli see kõrge sotsiaalne, eriti aga kultuuriline tase, mida võisid naised saavutada. Võrreldes ülejäänud araabia maailmaga, said naised siin parema suhtlemise osaliseks. Kuigi mees võis pidada kuni 4 naist ja kuitahes palju "sõbratare", andis seadus esimesele naisele õiguse võtta mehelt lubaduse, et ta ei murra sõlmitud abielu, või et ta ei soeta "sõbratare" /11, 437/.

Naisterahvad võisid iseseisvalt kodus külalisi vastu võtta /16, 34/. Nad jalutasid linnas, tihti paljapäi, ning üldse võisid nad liikuda ühest paigast teise ohutult, kartmata vägi-valda.

Haridustee polnud nende jaoks suletud. Andaluusias oli arvukalt hea haridusega naisi, nii kõrge kui madala päritoluga. Ainsa näitena toome siin Labbanah, kes peale luuleanni ja taibukuse filosoofias oli kaliif Hakam II sekretäriks - koht, kuhu naised tavaliselt ei jõua /16, 36/.

Orjatarigi hind oli tunduvalt kõrgem, kui tal oli vaimu-teravust ja haridust /16, 35/.

M a j a n d u s l i k u d e e l d u s e d

Üks kindlamaid eeldusi õitsengule Andaluusia majanduses oli kahtlemata rikas maavarade aardla. Araablased mõistsid ära kasutada roomlaste rajatud kaevandused ning neid koguni laiendada. Geograaf Idrīsi, kes külastas XII sajandil ühte elavhõbeda kaevandust, hindas selle sügavuseks 250 qamah (inimpikkust) /16, 97/. Siin töötas üle 1000 töölise (!), neist osa maaki lahti kangutamas, osa kasulikku välja sorteerimas, kolmandad ametis sulatusahju juures jms. Muide armastasid andaluuslased oma kaevanduste sissekäike ja šahtisid äärmiselt ära poleerida.

Mida pakkus siis Pürenee poolsaare süli? Metallidest neid kõiki vajalikke - kulda, hõbedat, rauda, vaske, tina, inglistina /1, 106/. Peale metallide aga kinnaveri (punasevärvilist elavhõbedamaaki), vitrioli, peent klaasiliiva, maarjajääd, valget soola /1, 106/. Hispaania oli rikas vääriskividest (rubiin, ahaat jt.). Ka andis meri midagi, peamiselt luksusesemeteks: merevaiku, mis polnud alati just kõrge kvaliteediga, kuid maksis mitmekordselt raja taga, pärleid jm. Kivimurdudes raiuti aga marmorit (väga ilusat ja vastupidavat valget ja rohelist) ja lihtsaid ehituskive /16, 102/.

Käsitöös ilmsesid andaluuslaste omadused nagu peensus ja meisterlikkus. Tehniline oskus saavutas tipptaseme. Eriti õitsesid käsitöös tekstiili-, püüdu-, naha-, metallitööharud ja keraamika. Töõndus oli moslemit Hispaania majanduselu selgrooks. Eeldusi tema arenguks oli - oli toorainet, oli nõudmist nii hädavajalike kui luksusasjade järele. Käsitööst elatus väga palju uusmoslemeid ja mozarabe.

Metalli alal oli domineeriv relvade valmistamine, milles andaluuslased olid üle mistahes maast. Iga tähtsam linn evis oma relvatöökojad. Toledo oli kuulus oma relvade ja ... poolt /1, 107/. Cordova mošee üks uksi oli kaetud kullaga, kakskümmend ust pronksplaatide ja -tähtedega, katus hõbedast /16, 112/. Keraamika oli kuni X sajandini tagasihoidlik. Hüpe toimus aga XI sajandi algul, mil algas hiilgav teapp andaluusia savitoodete jaoks (mosaiik, mitmesugused kahhelkivid, savistjad sissekirjutustega jpm.). Keskustest nagu Calatayd Araگونias ja Malaga lõunas toimus ulatuslik eksport /16, 109/.

Klaasitootmine oli Hispaanias kuulus juba Rooma ajast saadik. Andaluusias kasvas see järsult alates IX sajandist Ziryabi soovitusel asendada kuld ja hõbe lauaserviis kristallnõudega /44/. Murranguliseks osutus uue klaasivalmistamise tehnika leiutamine mehe poolt nagu 'Abbas ibn Firnās (elas IX sajandi teisel poolel) /11, 439/. Ta oli esimene, kes savist valmistas klaasi ja rajas klaasimanufaktuuri; ta õpetas käsitöölised asetama savi 24 tunniks põletusahju saavutamaks õiget kõvadust, õpetas valmistama emaili ning kasutama puhast söetuhka tavalise jämeda asemel /16, 115/.

Need ei jäänud ainsateks silmapaistvateks aladeks. Nii kaevus nahatööstus tohutult, siin valmistati nahkkuubesid, vöösid, tupesid, kilpe. Cordova nahatooted said sedavõrd kuulsaks, et Prantsusmaal hakati kingseppi nimetama kordovalasteks ("cordonnier") ja nahka "cordouan". Tekstiilitööstuses, mida patroneerisid Cordova kaliifid, valmistatud tooted võistlesid juba IX sajandi lõpuks edukalt abbassiidide omadega (toretsevad siidrõivad; hispaania siidsadulad olid parimad maailmas, gobeläänid, pörandavaibad, tohutul hulgal riidesorte). Cordova

kannatadasaamise järel XI sajandi alguses kujunevad keskused üle maa /16, 107/.

Eelmises peatükis käsitlesime paberi valmistamisviisi leiutamist araabia ida-aladel, milline kodunes imehästi Andaluusias. XII sajandist pärineb hinnang Jativas toodetud paberile; selle kvaliteediga paberit ei leiduvat kogu maailmas. Jativas ja hiljem ka Valenciast saadeti paberit ida-aladele ja Magrebisse. Paljudes sadamates käis vilgas laevaehitus, mis nõudis rohkelt puumaterjali. Tänapäevani kandunud näited viitavad puutöö kõrgele meisterlikkusele, kõigepealt Cordova mosees (puulagi, kantsel, ukсед, astjad jm.).

Andaluuslaste kohanemisvõime avaldus kanalite ehitamises, vee tõstmises madalamalt tasemelt kõrgemale, veskites. Jõeletammi ehitamisega kasutati ära langeva vee jõud. Siiaamaani seisavad Andaluusias vanade veskite jäänused; üksi Guadalquiviril oli veskeid 5000; peale selle liikusid jõel ühest kohast teise paadid veskitena /16, 104/. Oli muidugi ka maismaa veskeid, vedavaks jõuks olid veoloomad. Veskites pressiti õli, mida saadi kolmel eri viisil.

Suure nõudmise alla käis Andaluusias vein, mida ka eksporditi paljudesse maadesse. Peale viinamarja kuulusid veinivalmistamise juurde veel õunad, pirnid, viigimarjad, kannikesed, roosid. Koraan keelab veinitarvitamise ja mõnedki kaliifid (nagu Hakam II) lasid hävitada viinamarja istandusi /1, 98/. Isegi qadid ja fakihid, kes ise ei joonud üldiselt veini, vaatasid kohtuasjades sellele läbi sõrmede. Ibn Hazmi teate järele muutus veini tarvitamine niivõrd laialdaseks, et ta muutus makustatavaks artikliks /16, 109/.

Polnud kihavamad paika kui Andaluusia sadamad, kuhu saabusid sisemaalt Andaluusia istanduste ja käsitöökodade saadused ekspordiks. Kuulsamad sadamad olid Sevilla, Guadalquiviril asuv Malaga, Almeria, Denia, Valencia jt. Jaenist ja Malagast eksporditi marmorit, safranit, viigimarju, veini ja suhkrut /11, 433/. Jativast ja Valenciast saadeti välja head paberit /16, 108/. Saragossast eksporditi peent siidriiet, Murciast vaipasid, Almeriast ja Cordovast tikandit /16, 111/. Nagu käsitöös, nii ka kaubanduses ^{ole} muvallaadide kõrval suur osa mozarabitel. Eriti palju oli kristlastest kaupmehi Sevillas, kus nad moodustasid põhimassi Sevilla elanikkonnast.

Kuigi nad said IX sajandi lõpul feodaaltülide tagajärjel tugevasti kannatada, ei lakanud Sevilla esmapositsioon Andaluusia kaubanduses /1, 93-94/.

Alul ei olnud Andaluusial suurt laevastikku ning kaubad, mis läksid Itta, veeti Aafrikasse ja sealt karavaniteid pidi edasi Ida poole. Kuid 'Abd al-Rahmān III ehitas välja Vahemere võimsaima laevastiku, ajendatud peamiselt normannide retketest ja fatiimidide vallutamishoost /19, 59/. Andaluusia kaubanduslikud suhted ulatusid Kesk-Euroopast Hiinani välja: kogu Põhja-Aafrika (Marokko, Egiptus jt.), Prantsusmaa (Verdun), Bütsants (Konstantinoopol), Süüria (damaskus), Araabia (Mekka), Mesopotaamia (Bagdad), kaubad jõudsid Indiasse ja Hiinasse /16, 126/. Põhjariikidega Pürenee poolsaarel kauplesid rohkem mozarabid ja juudid, idamaadega enam moslemid. Abd al-Rahman III ajaks moodustasid lõivud sisse- ja väljaveo pealt riigikassasse tähtsaima sissetuleku allika /11, 432/.

Demonstreerimaks Andaluusia kaubavahetuse tihedust, osu-

tagem sisse- ja väljaveoartiklitele kahe maaga, Egiptuse ja Prantsusmaaga, millised on kokku võtnud Dacca ajaloolane Imamuddin. Egiptusse veeti lina, siidi ja teisi riidekaupu tikandiga, safranit, merevaiku, kulda, hõbedat, rauda, seatina, elavhõbedat, merilõvinahkasid, mees- ja naisorjasid, oliiviõli, suhkrustatud puuvilju, luksusesemeid jm. Prantsusmaale veeti välja peent nahka ja nahktooteid, õli seatina, riideid, luksuskaupu jne./16, 127-129/. Seevastu imporditi Egiptusest laulvaid tüdrukuid, kalleid kangaid, käsikirju Aleksandriast ja Kairost jm. Prantsusmaalt veeti sisse orje ja eunuhhe, euroopa kiivreid, piike, mantleid, karikaid jne. /16, 129-131/.

Ibn Hawqal, kes viibis Cordova õukonnas X sajandi fatimiidide agendina, kirjeldab vaimustatult Andaluusiat kui maailma odavaimat paika, kus saavat kergesti kõiki tarbeasju. "Sevilla paigus on palju linnu ja külasid turgude, kümmeluskochtade, ilusate ehituste ja muude meelepärase mugavustega, mida kohtab vaid tähtsates linnades" /16, 120/.

Õ i t s e n g k u l t u u r i s

Vaatleksime mõningal määral neid tegureid, mis Andaluusia rahva viisid ühtsuse poole. Vaatleksime ka tema majanduslikku alust. Asugem nüüd araabia kultuuri enese juurde ja kat-sugem käsitleda saavutusi Andaluusia üksikteadustes ning filo-soofias. Kõigepealt, kas emiraadi kalifaadiks kuulutamine tä-histas ka iseseisvust kultuuri vallas?

Nagu oleme juba näinud, algas kultuuri õitseng Andaluusias juba lüürilise Abd al-Rahmān II ajal. IX sajandi katkes-tamatu kultuurielu markantseks on õpetlane ja õueastronoom Abbas ihn Firnās. Peale kristalli valmistamisviisi leiutamise ja juurutamise pani ta müristama pilved ning tekitas välku oma töökojas /16, 161/. Ibn Firnās katsetas õhusõiduga, lenna-tes teatud maa lennuaparaadiga ning jäädes õnnekombel ellu /19, 43/.

929.aastal kuulutas Abd al-Rahman enda kaliifiks. See tähistas täielikku sõltumatust mitte ainult poliitiliselt (Cordova võis iseseisvalt lepinguid sõlmida jne.), vaid ka vaimses vallas. Alates X sajandi algusest nõrgenes abbassii-dide mõju sedavõrd, et polnud enam eristatav kohapealsetest omajaadide traditsioonidest /19, 43/.

Seega asustas Andaluusiat iseseisva majandus- ja kultuu-rieluga rahvas. See rahvas ei katkestanud aga sidemeid Idaga, hoopis vastupidi, ta omandas üha enam suure iseseisva rahva võlu. Kõikidest islamimaadest tuli noori õppima Cordovasse, Sevillasse, Toledosse, Valenciasse ja Almeriasse; Hispaania noored reisisid samal eesmärgil Itta /35, 13/. Nagu näeme

nüüd, peegeldasid sidemed vaimuvallas teatud määral sidemeid kaubanduses.

X sajandil jätkus see hoolas "vanade" teadmiste kogumine, mis oli aluseks araabia teadustele ja filosoofiale kõigis moslemi maades. Abd al-Rahmān III mõnevõrra laiendas oma nimekaimust eelkäija raamatukogu, kuid tal polnud aega tihe- da poliitilise tegevuse kõrval kirjanduslikeks harrastusteks /16, 140/. Seevastu tema kaks poega, Muhammed ja Hākam II soetasid kumbki endale soliidse raamatukogu. Viimane arendas Idas välja terve ülesostjate ja ümberkirjutajate võrgu, milles oli rakendatud ka palju naisi. Cordovas aga oli arvukas aparaat kirjutajaid, köitjaid ning illustreerijaid, kelledest osa oli värvatud Sitsiiliast ja koguni Bagdadist /19, 31/. Troonile astudes ühendas Hākam II isa, venna ja enda raamatukogud üheks, mis sisaldas nüüd 600 000 käsikirja - tolle aja kohta tohutu arv /16, 140/.

Eriti õhutas Hākam II täppisteaduste ning arstiteaduse arengut Hispaanias /19, 51/. Tema ajal saavutas käsikirjade soetamine haripunkti. Eraraamatukogusid evisid paljud aristokraadid; oli naisterahvaid, kes ei abiellunud ja pühendasid endid käsikirjade kogumisele ning uurimisele. Madalama päritoluga (väiksema haridusega) naised kirjutasid koraani ümber /11, 435/. Nagu Idaski, levis raamatute kogumine kõigis kihtides. Mozarabid tõlkisid araabiakeelseid töid vulgaarladinasse ja omi teoseid araabia keelde /16, 139/. Riigikassasse oli küllaldaselt raha, et kaliif võiks olla teaduste metseen. Kui Abd al-Rahmān II ajal oli elanikkonnalt võetavate maksude kogusumma ligikaudu miljon dinaari, siis Abd al-Rahmān III ajaks tõusis see 5,4 miljonile dinaarile /1, 108/.

Moslemi Hispaanias polnud eriliselt väljakujunenud haridussüsteemi. Islami haridusele oli iseloomulik et riik ei kontrollinud haridust, seega oli see erakätes. Kuni Hākam II-ni (961-976) piirdus valitsuse tegevus hariduse alal õpetajatele vabaduse jätmisega. See vastandus malikiitidest vaimulikkonna katsetele võtta kogu õpetamine oma kontrolli alla /11, 433/.

Riigipoolse initsiatiivi puudumisele vaatamata kujunes välja midagi "kohustusliku" alghariduse taolist. Koolikohaks oli tavaliselt mošee (enamasti kõrgema hariduse korral) või erakodud, sel juhul tihti majaomanike endapiiramisi /16, 135/.

Algharidus kätkes põhiliselt koraani katkete kirjutamist ja lugemist, millele õpetajad lisasid araabia grammatika elemente ning luule ja kirjandi harjutusi. Kuigi algharidus oli põhiliselt religioosne, ei tähendanud ta üksnes koraani pähetuupimist, nagu väidavad mõned teadlased.

On õige, et algharidus oli üksnes eraasi, kuid ta oli ka niivõrd levinud, et enamik hispaania moslemeid X sajandiks mõistis nii lugeda kui kirjutada /35, 13/. Õpetaja ei pruukinud olla tingimata kõrgema haridusega, oma tasu sai ta kokkuleppel lapse (laste) vanematega. Elu lõpul viis Hākam II testamendiga sisse õpetajatele tasumise riigi poolt ning asutas selleks otstarbeks kolm uut kooli suure mosee naabrusse ja 27 kooli Cordova linnajagudesse. Haridus oli seal tasuta, mõeldud vaeste vanemate lastele /35, 13/. Seda järgisid paljud eraisikud, kes avasid koole vaestele, kuigi ei saanud valitsuse toetust /1, 111/. Ajapikku aga muutusid sellised koolid taas tasulisteks. Ühe allika järgi oli üksi Cordovas 800 kooli /16, 136/.

Algharidus oli ühtlasi ettevalmistuse eest kõrgemasse kooli, kuhu tuli edasiõppiv nooruk naaberkülast. Kõrgem haridus sisaldas koraani interpreteerimist, õigusteadust (juhised koh-tunikele), religioosseid teadusi, araabia filosoofiat, grammatikat, ajalugu, luulet, muistendeid, muusikat, arstiteadust, astronoomiat jm., millede õpetamise ulatust täpselt ei teata. /11, 434/.

Ülikoolid (tinglikult nimetades) asusid Cordovas, Sevil-las, Malagas, Almerias ja Valencias /16, 137/. Neist Cordova ülikooli asutajateks oli 'Abd al-Rahmān. Arvukamalt tekkis neid XI sajandil väikeriikide (taifade) ajal, mil filosoof või teo-loog sai jagada oma õpetust, lisaks kõrge palk väikevalitseja õukonnas. Lõpuks, kui moslemi aladest Hispaaniasse ohi üksi jäänud Granada, rajas Granada kõrgema õppeasutuse seitsmes nasiriidide kaliif Yūsuf Abū al-Hadzadz XIV sajandi keskel /16, 137/.

Õppejõud ja lektorid olid Andaluusias nagu ka üldse araa-bia maades au sees. Eriti kutsus neid Idamaadelt lugema An-daluusiasse Hākam II /11, 433/. õpilased said kursuse lõpeta-mise järel lektorilt omapärase tunnistuse (Idzasah) ning ta-valiselt head kohad riigiaparaadis /16, 137/.

Kristlikus Hispaanias asutati 1. Ülikool XIII sajandi keskel Palencias Alfons VIII poolt /16, 138/.

Andaluusia teadused

Andaluusia teadused arenesid läbi sajandite tõusvas joones, neid valmistas ette IX ja X sajandi majanduslik küllus. Millal jõudis teaduse areng oma kõrgeimasse faasi? Otsustades silmapaistvate teadurite ja nende saavutuste põhjal, näib see saabunud olevat alates XI sajandi algusest.

Feodalismi aegsed ~~viivõõõõviiv~~ teadlased olid mitmekülgsed, ning arendasid võrdselt mitut ala. See on seletatav teaduse vähese arengu ja spetsialiseerumisega. Muide oli mitmekülgsus iseloomulik kõigile kõrgetel ametikohtadel olevatele isikutele, kes teadsid igast asjast midagi ning keda tihti pandi ühest ametist teise või mitmesse korraga /16, 45/.

Teadlase puhul ei vaadatud tema päritolu, õpetlane oli alati lugupeetav. Nagu ütles üks araabia kirjamees: "Nelja asja ei saa keegi vältida, ka mitte kõrgest soost isik — ei saa tõusta oma isa vastu, ei saa jätta austamata oma külalist, ei saa mitte hoolitseda oma ratsu eest ja ei saa mitte lugu pidada õpetlasest." /13, 112/.

Arenenud teadused olid andaluuslastel astronoomia, matemaatika, arstiteadus, alkeemia, geograafia koos kaardistamisega, filoloogia, õigusteadus, botaanika ja veel mõned alad. Vaadeldes neist mõningaid, millede läbi peegeldub taas Andaluusia kultuuri iseseisvus; alustagem seda astro-

noomia käsitlelust.

Antiikajale järgnenud ajal säilitati ja arendati edasi astronoomilisi teadmisi põhiliselt araabia maailmas. Kuigi araablased löid suhteliselt vähe iseseisvat ja uut, seisneb nende teene antiikpärandi viljelemises ja laiendamises. Põhilised vanaaja astronoomilised tööd on suuremas osas araabia tõlgete kaudu Euroopale tuntuks saanud. Kreeka keelest otse on ladina keelde tulnud vaid katkeid.

Araablase ettekujutused planeetidesüsteemi ülesehitusest põhines Ptolemaiiosele. Seejuures kontrollisid nad katseliselt üle ja parandasid oma vaatlustega mitmeid Ptolemaiiose antud planeetidesüsteemi põhisuurusi, nagu näiteks rändtähtede sõlmede sooritamise ajad /40, 26/. Moslemid tegid peenimaid astronoomilisi riistu, mida maailm senini tundis. Üldse tegid nad Maa suuruse täpsemalt kindlaks kui kreeklased muiste.

Andaluusia avalikkus suhtus astronoomiasse teatud kahtlustusega. Sellele vaatamata andis moslemi Hispaania palju väljapaistvaid astronome, kes seisid Cordova, Sevilla ja Granada valitsejate soosingu all (taifade ajal) /11, 434/. Observatooriumideks kasutati mõnede minarettide nagu Vanas Babiloonias samal eesmärgil tsikkuraatide tippe. Sevilla mõne juurde rajati Giralda observatoorium aastal 1190; Reconquista teostudes muudeti see kellatorniks.

Mäletame Ḥakam II püüdu saavutada raamatute korjamise läbi suurem täppisteadustega ja meditsiiniga tegelemine; mäletame raamatusoetamise kirge sotsiaalse redeli eri pulkadel. Rikkalikud raamatukogud Cordovas, Seviljas, Granada

das mängisid oma osa mitmete teaduste õitsemisel Pürenee poolsaarel. Kõige väljapaistvamad araabia astronoomid olid ikka Andaluusiast.

Varasematest suurtest astronoomidest mainigem kõigepealt al-Majrītī, siis al-Jafīqī, al-Zarqalī ja Jābir ibn Aflāh /16, 157/. Al-Majrītī (surnud ca 1004) rajas Andaluusias astronoomia ja astroloogia kooli ning kirjutas rohkest teaduslikke töid, nii näiteks astrolaabist, al-Khawārizmī tabelitest, neid mõnevõrra parandades. Al-Jafīqī (suri Denias 1034) koostas astronoomilisi tabeleid ning kirjutas raamatu astrolaabi kasutamise kohta.

Toledos ja Sevillass elanud al-Zarqalī (1029-1087) oli kuulus oma otseste vaatluste poolest. Alul oli ta lihtne instrumentide valmistaja, kuid julgustatuna oma klientide poolt hakkas ta astronoomiat uurima ja esitas uusi huvitavaid teooriaid kinnistähtede ja planeetide liikumise kohta. Ta lõi muuhulgas uue instrumendi, nimega Şaffīhah. - Sevillass pärineva nimeka Jābir ibn Aflāh'i erialaks oli astronoomia ja trigonomeetria. Ta teostas isiklikult võrdpäevsuste määramiseks astronoomilisi vaatlusi. Ta tõestas, et Veenus ja Merkuur ei evi nähtavaid parallakse.

Rohked otsesed vaatlused astronoomide eneste poolt viisid mitmetele tähelepanekutele. Planeetide liikumise seletamiseks ei sobinud enam Ptolemaiiose epitsükliid täielikult. XIII sajandil katsusid mitmed Andaluusia astronoomid ja filosoofid tletada need raskused taevaliikumiste seletamisel /27, 520/. Esimene oli filosoof Ibn Bājjah e. Avempace (surnud 1139.a.), kes heitis kõrvale Ptolemaiiose epitsükliid ja seletas kõike eksentriliste ringidega. Filo-

soof Ibn Ṭufayl (surnud 1185) heitis kõrvale nii Ptolemaiose epitsüklid kui eksentrilised ringid, kuid ei jätnud mingit kirjalikku mälestust oma õpetusest. Ka Ibn Rušd e. Averroës (surnud 1198) võttis oma seisukoha antud küsimuses, ning tõi sisse kontsentriliste sfääride hüpoteesi. Planeedid pidid selle järgi spiraalikujuliselt liikuma. Paraku ei jäänud tal aega anda oma süsteemist täielikku kujutust.

Lõpuks viis erinevad argumendid kokku Ibn Ṭufayli õpilane, astronoom al-Biṭrūdġī e. Alpetragius, surnud aastal 1204. Ta võttis k'ill Averroësi sfäärid, mis Maa suhtes olid kontsentrilised, kuid sidus nad printsiibiga, et liikumine on näiv, optiline pete. Al-Biṭrūdġī oli suurim hilisematest moslemi Hispaania astronoomidest. Tema teos "Kitāb al-Hay'ah" ("Astronoomia Raamat") märgib kulminatsiooni Ptolemaiose vastases suunas moslemi astronoomide seas. /27, 520/

Andaluusia astronoomide instrumentidest on säilinud väga vähe, üksnes gloobus ja mõned astrolaabid ühelt XII sajandi kekkel Valencias elanud astronoomilt (al-Sahli) /16, 158/.

Nagu astronoomiat, nii uurisid araablased suure entusiasmiga ka matemaatikat. Juba IX sajandi 2. poolel jõudsid Andaluusiasse numbritähised, mis väga vähe erinesid hindu omadest. Samal ajal jätkus Euroopas rooma numbrite kasutamist isegi XV sajandini välja, seda nii teaduse põllul kui kaubanduses /35, 27/.

Mainigem mõningaid kooli rajanud al-Majrīṭī õpilasi. Silmapaistvaim neist oli Ibn al-Samḥ (980-1034) Granadast, kelle töid lugesid rohkelt ja kasutasid juudi matemaatikud

ja astronoomid Alfons X čukonnas. Saragossa valitsejakoja juures tegutsenud matemaatik al-Karmānī kirjutas 1065.a. entsüklopeedilise töö "Puhtuse kaks venda"; ning palju teisi õpilasi. /16, 158/.

Seoses astronoomiliste teadmiste süvenemisega Andaluusias tekkis sfääriline trigonomeetria. See uus distsipliin oli tundmatu kreeklastele. Enamasti olidki trigonomeetria edendajad astronoomid /35, 28/. Ibn Mas'ūd Sevillast (surnud 1132.a.), kuulus astronoom ja matemaatik, kirjutas raamatu trigonomeetriast. Tuntud geomeetrik 'Abd al-Rahmān ibn Ismā'il, keda nimetati ka Hispaania Eukleide-seks, tegi omapoolse kokkuvõtte Aristotelese "Organonist". Juba eelpool mainitud sevillalane Jābir ibn Aflāh (XII sajandil) tõi palju uut algebrasse, trigonomeetriasse, ta uuris Aristarhost, Hipparhost jpt. kreeklasi.

Ühelt poolt Andaluusia ja teiselt poolt Pürenee poolsaare kristlike riikide õpetlaste vahel olid kujunenud sidemed; näiteks käis Toledost (aastast 1085 Reconquista valduses) tihti juute ja kristlasi konsulteerimas Granada matemaatiku Ibn Sahl al-Darīr'iga (elas 1096-1175) /16, 159/.

Andaluuslaste (nagu fildse araabia) meditsiin põhines täielikult nestoriaanidest arstide vahendatud Galenosele /35, 28/. Selles mõttes on õigus keskaja ajaloolasel Rashdallil, kui ta ütleb, et araablaste endi panus oli väga väike /32, 85%. Kuid seda panust kandsid põhiliselt hispaania araablased. Osavus keemias võimaldas valmistada väärtuslikke uusi ravimeid (kamper, mür. ingver jpt.)

/16, 162/. Nei müüdi odavalt apteekides, esimesed omalaadsed Euroopas./16, 164/. Andaluuslaste kõrgetasemelisest meditsiinilisest hoolekandest annavad tunnistust avalikud haigemajad, üksi Cordovas oli neid 40 tükki /16, 164/.

Moslemi arstid Hispaanias isegi ületasid oma kolleegide Idas. Kuigi oli keeld lahata, tegid nad edusamme anatoomias, tuginedes Aafrikast toodud ahvidele. Vilunud olid nad silmaderavis, eriti aga kirurgias, tehes siin keerukaid operatsioone. Arstid olid spetsialiseerunud silmakahjustustele, laste haigustele, songale, palavikule ja kasvajatetele /16, 164/. Ei õpetada ega praktiseerida võinud ilma vastava õpingutejärgse diplõmita (idzāsah). Esines ka tasuta arstiabi jagamist.

Hispaania andis pika rea hiilgavaid arste. Paljud andsid välja oma ala teoseid, milledele kaasnesid illustratsioonid kirurgilistest instrumentidest. Nimetagem IX sajandi lõpul Hispaaniasse asunud ja arstide suguvõsa rajanud al-Harrāni, või Hišām II arsti Ibn Džuldžul, ühtlasi oma aja suurim botaanik, kes kirjutas 982.a. raamatu meditsiinist Dioscoridese originaali põhjal, mille oli Bütsantsi keiser Constantinus kinkinud 949.a. 'Abd al-Rahmānile III /16,162/.

Kuulus Abul Casis (surnud 1013a.), Ḥākam II arst, kirjutas meditsiinilise entsüklopeedia kolmes osas. Sellest kirurgia osa sai peamiseks õpperaamatuks kaskaja Euroopa kirurgidele. Ibn Zuhr'ide suguvõsast (Banu Zuhr) oli kuulsaim mees Euroopas tuntuks saanud nimega Avenzoar (surnud 1162.a.) Sevillast, kes oli Ibn Rusdi õpetajaks meditsiini alal. Ta kirjeldas ishiast ja esimesena kõhuvähki; tema isiklikele kogemustele põhinev käsiraamat (Kitāb al-Taysīr)

tõlgiti 1280.a. Veneetsias ladina keelde "Theisir'i" nime all /16, 163/.

Mõtiskelu kõrval oli Ibn Rusd ka tubli arst; ta on kirjutanud 16 tööd. Nendest üks "Kulliyat fī al-Ṭib" ehk "Arstiteaduse üldised reeglid" tõlgiti 1255 ühe Padua juudi poolt ladina keelde. Seda tõlget, nime all "Colliget", kirjutati koos "Theisiriga" ümbet mitmeid kordi.

Ajaloolane ja vesiir Ibn al-Khatīb (1313-1374) Granadas, samuti kuulus arst, näitas oma traktaatides (vastupidiselt koraanile), et rõuged, katk jpt. hädad XIV sajandil antakse edasi kokkupuutumise teel, s.o. nakkavad, nagu ütleksime tänapäeval; koraanis oli aga sõnaselgelt öeldud, et kokkupuude ei ole haiguse edasikandja /13, 117/. Araabia meditsiini populaarsus kasvas sellistes arstiteaduse keskustes nagu Montpellier's ja Bolognas kogu XIII vältel, tuues kaasa Salerno languse. XIV sajandil valitseb araabia meditsiin kõikjal Euroopas /32, 84-85/.

A n d a l u u s i a f i l o s o o f i a

Kõigi meie vaatluste eesmärgiks oli näidata ära Andalusia kultuuri iseseisvust ja tema saavutusi. Eriti hästi peegeldab antud küsimust filosoofilise mõtte areng moslemi Hispaanias, milles avaldub andalusia filosoofia suhteline iseseisvus ülejäänud araabia maailma suhtes. Nii kasvab perioodil X sajandist kuni XII sajandi lõpuni filosoofia viljelemine (tõlgitakse Aristotelest, Platonit, uusplatoniste, ning uuritakse "omi" nagu "Puhtuse Vendade Kirjasid" jms.) ning siit kasvab välja silmapaistvate filosoofide rida nagu Ibn Bājjah (srn. 1138), Ibn Ṭufayl (srn. 1185),

Ibn Rušd (srn. 1198), juudi õpetlane Maimonides (srn. 1204), müstik Ibn 'Arabī (srn. 1240). Võrdluseks tuleb märkida, et viimane suurtest ida-araabia filosoofidest al-Ghazālī elas aastatel 1059-1111. Siin arendatakse edasi mitmeid tähtsaid küsimusi; näiteks kõiki araabia filosoofe erutanud probleem usu ja mõistuse vahekorra, mis andis materjali keskaja kõrgskolastikutele.

Filosoofia ei olnud Andaluusias populaarne, ning iseseisvatel mõtlejatel tuli tihti ortodoksseid teolooge karta. Sellega tegeldi mitte avalikult peasjalikult kõrgemates kihtides, kust reisiti Itta tutvunemaks araabia filosoofide töödega ja kreeka kommentaaridega /16, 148/.

Peale teoloogide ja avalikkuse heidutas puhuti ka riik, näiteks vesiir ja hadžib al-Mansuri ajal. Too mees põletas vaimulikkonna poolehoidu võitmiseks käsikirju paljudel inimteadmuse aladel, esmajärjekorras filosoofias, mille lembuses teda süüdistati /11, 425/. Tõsi küll, põletamisele läksid käsikirjad üksnes kaliif Hākam raamatukogust, kuid see oli ka rikkaim raamatukogu. Sääteti ainult meditsiinilise, matemaatilise ja astronoomilise sisuga raamatud, viimaseid ka üksnes sedavõrd, kui võrd oli vaja määrata päeva ja öö pikkust ning kiblat (suunda Mekka poole) /35,23/. Almorávidi printsi 'Ali b. Yūsuf b. Tashfīni korralduse põhjal saadeti tuleriidale al-Ghazālī teosed /25, 402/.

Peagi vallutasid kristlased põhjast korraks Cordova (1010.a.), millel juba polnud enam seda kultuurikeskuse sära nagu varem, nigi edasi tõugatakse troonilt viimane

omajaad ja kalifaat laguneb paarikümneks moslemi väikeriigiks (aastal 1031). Kuid Cordova langemine ei tähenda mingil juhul moslemi kultuuri lõppu Hispaanias. Vastupidi, kaks järgnevat sajandit kujunesid ühtedeks hiilgavamateks moslemi Hispaania ajaloos, samuti tema filosoofias /38, 39/.

Andaluusia filosoofia tõusule aitasid teed sillutada mitmed kalifaadi-aegsed filosoofid. Neist tähtsaim oli kordovalane Ibn Masarrah (883-931). Nagu isagi, oli ka tema mutaziliit ja spekulatiivne teoloog. Kuna ta jutlustas salaja panteistlikke ideid, süüdistati teda ateismis ning saadeti maalt välja. 'Abd al-Rahmān III ajal tuli ta tagasi Ida-Araabiast propageerimaks taas oma filosoofilisi ideid. Cordovas rajas ta esimesena Andaluusias sufismi kooli /25, 402/. Et Ibn Masarrah tõi kaasa kreeka mõtlejate telt tõlgitud töid, algab temaga Andaluusias filosoofia intensiivne viljelemine /16, 148/.

XI sajandi väljapaistvaks mõtlejaks oli Ibn Hazm Cordovast (994-1064), kes loobunud kõrgelennulisest kuid heitlikust poliitilisest tegevusest, pühendus täielikult teadusele ja võitlusele seiskunud malikismi vastu. Ta kirjutas raamatu seaduste kohta, mis andis sellise silmapaistva ala nagu õigusteaduse täieliku sotsiaalpsühholoogilise pildi tema kaasajal /16, 149/. Ta ise oli juhtkujuks selles Cordova kalifaadi langusperioodi aegses opositsioonis, mis tõsi küll pärast kaua kestnud ühtset hpiakut teisitimõtleamise vastu hakkas Andaluusias end liigutama traditsioonilise teoloogia ja õigusteaduse vastu /19, 36/.

Kuid Ibn Hazmi põhitöö ja teenitult kuulsaim on kapitaalne "Religioonide ja ketserluste kriitiline ajalugu", kus karmi kriitika osalisteks ei saa mitte ainult mitmed moslemi sektid, vaid ka monoteistlikud usuürid nagu judaism ja ristiusk /19, 72/. Ibn Hazm, kelle soontes voolas ka juudi verd, oli oma aja suur filosoof ja ajaloolane; tema raamatuid põletas Sevilla valitseja al-Mutamid /16, 149/.

Järgnevalt nägi XI ja XII sajand kumbki berberite sissetungi lainet, kes tulid "päästma" taifasid kristliku valdusohu eest ning tooma puhast islamit. Kuid mõlema berberi dünastia, nii almoravidite (10 -1145) kui almohaadide (1149 - ca 1236) fanaatilisus kahanes kiiresti. Nende juhid olid samaaegselt teoloogid. Kokkuvõttes saavutas moslemi ja juudi mõte kõrgeima arengu just berberite ajal. Seda eriti suhteliselt lühiajalisel almohaadide perioodil; nii väitsid almohaadi sultan Ibn Tumart ja tema järglased, et Jumal on ühtne ja et ta ei evi materiaalset keha, nagu on inimesel. Neil vaadetel oli juba filosoofilist põhja, mis aga puudus paljudel nende alamatest kaasaegsetel, nende hulgas ortodoksetel teoloogidel fakihhidel /38, 39/.

Esimene väljapaistev filosoof berberite perioodilt oli Ibn Bājjah ehk Avempace (1085-1138), ühtlasi matemaatik, astronoom ja arst. Pärit juudi ja hispaania perekonnast, tõusis ta almoravidite vesiiriks (tema varase surma põhjustas mürgitamine võistlejate poolt).

Teoses "Juhis pöördlejale Jumalaga ühinemiseks" näeb ta inimvaimu eesmärki intellektuaalses täienemises ja tõe otsimises, kuid seda mitte valgustuse teel. Meeleliste

muljetele põhineva katkematu abstraherimise teel tõuseb inimene mööda tunnetuse astmeid, kuni lõpuks sulab jumaliku substantsi, kõrgeimasse hõvesse. "Suurim rõõm ja lähim tõde" leitakse mõtlemises, mitte aga müstikute meelelises ekstaasis /38, 39/.

Kõrgeim asi inimese eksistentsis on tema mõistus; suurim väärtus seisneb selle fihinemises Tegeva Mõistusega kui kõrgeima idee ehk jumala emanatsiooniga. See tegev mõistus laotub üle individuaalsete mõistuste ning liigub taevaste sfääradena /13, 197/. See on alus vaatele, mis hiljem levib Euroopasse juba averroismi nime all.

Et jumalus kui kõrgeim vorm, asudes küll kõikjal maailmas, on väljaspool inimliku arusaamise piiriseid, siis suundub Ibn Bājjah tähelepanu tunnetuse hierarhia enam madalamatele *ḳāfī* s.o. "kättesaadavatele" astmetele.

Kuna Ibn Bājjah kuulutas, et inimesel tuleb elada mõistuse järgi, s.o. üksilduses, siis suhtus ortodoksne vaimlikkond temasse kui ketserisse, ning üksnes sõprus almoraavidi valitsejaga päästis tema /38, 40/.

Ajaloolane Ibn Khaldun, nagu mitmed teisedki araabia autorid, arvab isegi, et Ibn Bājjah ületas filosoofid Ibn Sina ja al-Ghazālī Idas /16, 149/.

Nagu öeldud, olid almohaadidest valitsejad veelgi sallivamad, ning polnud mingit takistust filosoofia uurimiseks. Küsimus seisnes selles, kui palju võis õpetada filosoofiat ja muud laiadele hülkadele. Lahendus kujunes järgmiselt: enamusele antav õpetus pidi piirduma Korasni

täht-tähelise omandamisega. Seevastu "haritumaile" anti mõista, et pole põhimõttelist vahet teoloogia ja filosoofia vahel. Praktikas tähendas see seda, et õpetlasele jäeti vabadus tõlgendada Koraani ja muud omal viisil, ta võis neid arusaamisi jagada ka oma õpilastele, kuid ta ei tohtinud segi ajada lihtsa mehe usku. Mõtisklused ei tohtinud levida väljapoole enfi ringi /38, 40/.

Selline "vabalt mõtlemise" näide oli andaluusia filosoof Ibn Tufayl (suri 1185), mitmeti Ibn Bājjah' mõjualune, oli samuti mõnda aega vesiiriks (sultan Yūsufi ajal) /16, 149/. Üldiselt elas ta vaikset, mõtisklevat eluviisi, olles sulgunud enamasti valitseja raamatukogudesse. Tema tööd tõlgiti enamikku Euroopa keeltesse /38, 40/.

Oma värsivormis peateoses "Jutustus Haiy Ibn Yakzān'ist" ühendab ta ratsionalistliku ja müstilise tee saavutamise tee. Looduse seadused, maailma korraldus, saavutatakse mõistuse jõuga, nagu teeb seda tema üksildasele saarele tõmbunud täiuslik inimene. Kuid Jumala kuif elu kõrgeima seaduse tunnetamine avaldub ekstaasi hetketel ilmutusena /13, 162/. Ibn Tufayl lisas siia veel vaimu ja materia dualsuse ning Ibn Sina hinge surematuse kontseptsiooni /13, 198/.

Ibn Tufayl oli pessimistlikult häälestatud enamuse õppimisvõime suhtes. Et "ohjeldada metslooma inimeses", tuleb hulkadel lasta ennast juhtida emotsioonidele-põhinevast religioonist. Filosoofi jaoks olevat katse inimesi õpetada läbematu, kuna sellega asetab ta ohtu nii enda isiku kui oma õpilaskonna vaimse rahu. Selles väljendub andaluusia filosoofide valikuprobleem, kas pühenduda uuringute-

le (olgu see tunnetuslike harjutustega või mitte) või pida üleval ka seltskondlikku tegevust /39, 41/.

Kui filosoofid Ibn Bājjah ja Ibn Tufayl eelistasid esimest varianti, valis suurimaid araabia filosoofe Ibn Rušd ehk Averroës (1126-1198) viimase. Sünnilt kordovalane, armastas ta käia avalikes kohtades ja pidada kontakti inimestega. Ta oli väga teretunud külaline sultan Yūsufi paales, kelle arstiks ta hiljem oli, ning kellega ta vestles filosoofiast ja teoloogiast /16, 149/. Tema vaade oli, et filosoofid jäägu klassiks omaette ning hpidku paljud asjad endile. See vastas ka almohaadi valitsejate nõudele.

Ta tundis Aristotelest paremini kui ükski tema kaas-aegseist, Euroopa keskajal nimetati teda Suureks Kommentaatoriks. Kuid suurt kreeka filosoofi tundis ta neoplatooniliste tõlgete kaudu, pluss mõned Aristotelese nime all ringiliikuvad teosed /38, 41/.

Ibn Rušd viis teineteisega kooskõlla religiooni ja filosoofia, väljendades, et kumbki vajab teineteist. Religioon on õige, kuna on Jumalast, filosoofia on õige, kuna tuleneb inimõistusest. need tõed ei saavat olla vasturääkivad /38, 42/. Range teaduslik tõestus on usaldatav üksnes küsimustes, mis on haaratavad inimõistusega. Kuid tõendus on võimetu metafüüsilistes küsimustes.

Nii näiteks on filosoofia jcuetu tungima maailma loomise akti, surmajärgsesse ellu, või tunnetama Jumala enda atribuute; ta üksnes tõstatab mõningaid kahtlusi. Seevastu tunnetus, olles küll tahes-tahtmata primitiivne, võimaldab hädavajaliku "kindluse" kõrgemate tõdede suhtes (ilmu-

tuse korras) /13, 199/.

Jätnud tunnetusele religiooni ja elu "kõrgemad tõesed", andis Ibn Rašd sellega vabad käed teadusele tegutsemiseks maises sfääris. Seesama väide andis võimaluse ka Koraani erinevaks interpreteerimiseks. Kuid see vabadus moslemi pühade kirjade sümboolika seletamisel pidi jääma vaid filosoofide kui võimeliste isikute kanda /13, 199/.

Ibn Rušdiga lõppes kreeka-araabia filosoofia viljelemine moslemi Hispaanias. Tema algupärased araabiakeelsed tööd on läinud kaduma, on aga asälinudladina keeles, nende hulgas teos "Kaks reaalsust" /16, 149/.

Ibn Rušd pani oma töödega krooni keskaja moslemi filosoofia arenemise tee, mis oli kestnud viissada aastat. Pärast teda pole araabia filosoofias enam suuri ja algupäraseid filosoofe. — Kuulsam oli araabia Hispaanias siiski mõtisklev Ibn Tufayl, mitte aga jutukas Ibn Rušd.

Müstitsism filosoofilise suunana arenes kogu islami maailmas muuhulgas sufismi askeetluses. Nagu nägime, jõudis müstitsism Andaluusiasse X sajandil. XII sajandil on üle maa kujunenud keskused nagu Almeria, mis kaasaegsete sõnade järgi olevat sufismi kolle, Edela-Portugali klooster-kogukond, Cordovas ja Sevillass. Viimases linnas veetis oma elu esimesed kolm aastakümnet Andaluusia väljapaistvaim müstik Ibn 'Arabī (1165-1240), kohates seal enamikku XII sajandi meistritest. Oma arvukates töödes kaitseb ta metafüüsika peamist teemat, s.o. maailma terviklikkust ehk kõiksust hingestava olendi mitte-duaalsust /25, 402/.

Puudutaksime lühidalt juutide panust Andaluusia filosoofiasse. Tähtsaim uudsus seisneb siin uusplatoonilise koolkonna sisseviimises, mida enne polnud. Selle teostajaks oli Ibn Gabiröl, õigemini Ben Gabriel (ehk Avicebron, eluaastad 1012-1070); ta kirjutas läbinisti uusplatoonilise teose "Elupurskkaev". /14, 164/. Muide oli ta ka vana-heebrea luule elustaja.

Rabi Ben Ezra (Abemezzra, 1092-1167) oli poeet, astronoom, astroloog ning oma rännakutel jõudis välja kuni Londonini. Tema panteistlik Pentateuchi kommentaar mõjustas hiljem Spinozat /14, 165/. Ben Ezra õpetas, et materiaalseid sündmusi ei saa vältida, kuigi hing vaba on.

Suurim ja viimane juudi filosoof Hispaanias oli Moses Ben Maimūn, tuntud Maimonidese nime all (1135-1204). Sündinud Cordovas, sai temast almohaadide sisse tungides rändaja juut Hispaanias, Marokkos, Palestiinas jm., jäädes lõpuks pidama Kairosse. Nagu tema kaasaegne Ibn Rušdki, arvas ka Maimonides, et pole konflikti ilmutatud ja mõistuse tajutud tõe vahel, usu ja teaduse vahel ("Juht eksinute jaoks") /14, 166/. Maimonidesel, nagu kõigil tema kaasaegsetel mõtlejatel, tuli kokku puutuda küsimusega universumi ülesehitusest. Tema ontoloogia põhineb üldiselt Aristoteelse sfäärilisele universumile, kus keskmel seisab maa, mille ümber pöörlevad taevad ehk kontsentrilised sfäärid taevakehadega. Kui välimist sfääri paneb liikuma Jumal, siis vahepealseid hoiavad pöörlemas inglid (Ibn Rušdi intelligentsid).

Andaluusia filosoofid seisid vahendajatena üheltpoolt kreeka ja moslemi ida ning teiselt poolt Euroopa vahel.

Õpetatud juutide ning tõlgete kaudu sai kreeka-araabia filosoofia Euroopasse juhitud. Esimesena rajas täielikult oma õpetuse Aristoteelse filosoofiale skolastik Albert Suur.

Oleme nüüd vaadelnud kõrge taseme saavutanud moslemi kultuurielu avaldusi Pürenee poolsaarel. Kultuuritasemete erinevus põhjapoolsete kristlike riikide ja Andaluusia vahel oli äärmiselt silmatorkav. Põhjariikides Pürenee poolsaarel oli tavaline kohata veel IX ja X sajandil kõrgeid isikuid, kes allkirja asemel andsid risti /1, 139/. Andaluusia teadmiste kuulsus ulatus kaugele - jõukad kristlased Euroopast tulid ravima endid moslemi Hispaaniasse haiguste vastu, millele nad kodumaal rohtu ei olnud leidnud /10, 86/.

Oma vaatlustes püüdsime märgistada kultuuri õitsengu aega, ning peamisi saavutusi, millel oli tähtsus kaasaja araabia maailma või Euroopa jaoks. Nägime, et andaluusia kultuur - mille õitsengu algus oli viidav juba IX sajandisse, s.o. sajand peale araablaste Hispaaniasse tungimist - jätkas oma arengut kõigil järgnevatel sajanditel. Ei seganud feodaalsed tülid XI sajandil ega kummagi berberi valitsemise algne fanatism. Andaluusia kultuur pole tähtis mitte ainult kui araabia kultuur, ta on ka üks Euroopa teaduste ja filosoofia õpetajaid.

A L K E E M I A J A H E R M E E T I K A

A l k e e m i a j a h e r m e e t i k a k u n i a r a a b l a s t e n i

Alkeemiale võib läheneda kahel viisil. Esimese järgi ei erine alkeemia oluliselt keemiast, kuna põhiväiteks oli võimalus muuta aineid kullaks. Kuid teda võib vaadelda ka laiemalt, kui laia filosoofilist süsteemi, eesmärgiga tungida loomise ja elu saladustesse ning neid harmoniseerida. Teiste sõnadega, viia Inimene kui mikrokosmos kooskõlla Universumi kui makrokosmosega. Alkeemia ei tähenda üksnes ühe aine muutmist teiseks, vaid on põhilause nähtavaks väljenduseks, materiaalseks küljeks. Niisiis on alkeemia enam kui ühe eksperimendile põhineva teaduse algkuju /31, 316/.

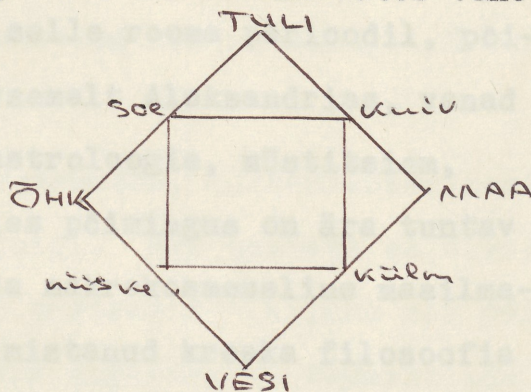
Vanimat inimtlemist iseloomustaksid autori arvates need 2 joont: polariseerimine (nähtuste, omaduste vastandamine) ja analoogia (taipamine võrdlemise teel). Seda näivad kinnitavat Lähis-Ida kosmoloogiad, nii Pärsias, semiitidel kui Egiptuses.

Ka Aristotelese loodusfilosoofia (ca 350.a. e.m.a.) kasvab välja vastandamisest. Eksisteerib neli algomadust (kvaliteeti) vastandite paaridena - soe ja külm, niiske

ja kuiv. Kombineerudes annavad need 4 kuulsat elementi, millest koosnevad kõik ained, paraku küll erinevates vahekordades. Siin on eos ainete muutmise võimalus /21, 81/.

Elemendid on esialgse aine väljendused, millel pole seni materiaalset eksistentsi, kuni saavad ühendatud vormiga /20, 122/.

Nende kõrval on ka viies, s.o. eeter (tähtede element), uusplatonistide Logos, keskaja "quinta essentia".

Nimetus "alkeemia" tuleneb sõnast "Khēm" - "Must Maa" ehk Egiptus, siit ka kreeklaste "Χημεία" ja araablaste "al-Kīmiyā" /22, 301-302/. Egiptlastel olid aastatuhandete vanused kogemused käsitöö alal, nad olid osavad metalle kasutama, emailima, värvima (ka klaasi). Kaldea (Uus-Babüloonia) astroloogid aga ühendasid päikese, kuu ja planeedid inimsaatuse kõrval ka metallidega.

Põhja-Süürias, ühe Eufrati lisajõe ääres, ainult mõnikümmend kilomeetrit hilisemast Edessast lõuna poole, asus linn Harrān (Carrhae). Siin tegutsesid umbes kuuesteistkümnne sajandi vältel saabid - paganlik sekt, kelle arenenud kosmoloogia ja loodusfilosoofia näitab pärsia, süüria ja kreeka mõjude läbipõimumist. Nende prohvetiteks olid muide juba Orfeus, Agathodaimon, Hermes jt./9, 22/. Juhime tähelepanu asjaolule, et juba VII sajandil e.m.a. olid nad sektina olemas, mis osutab, et saabe tuleb pidada üheks tähtsaks sillaks VI-V sajandite filosoofia algete ja

ja moslemite vahel. Käsitöölistena olid nad samuti vilunud metallidega töötlemisel /34, 13/.

Hellenismi ajastul, eriti selle rooma perioodil, põimuvad taas läbi, kõige intensiivsemalt Aleksandrias, vanad ja uuemad religioonid, maagia, astroloogia, müstitsism, eksperiment ja filosoofia. Selles põimungus on ära tuntav üks selge telg - see on mikro- ja makrokosmoseline maailmakäsitlus. Seda telge on ette valmistanud kreeka filosoofia (Orfeus, Pütagoras, Platon, stoa, uuspütagorlus ja uusplatonism), see tunnetus avaldub ka teiste maade filosoofiates. Inimene ja universum on üles ehitatud samadele harmoonilistele printsiipidele; sarhast tuntakse aga sarhase läbi. Kui juba indiviidil, minimaailmal, oli teadvus, siis pidi teadvus olema ka universumil, sellel algpõhjusel, millest inimene oli lähtunud /20, 123/.

Varaseimad alkeemilised kirjad tulevad III-IV sajandist, neis on ta aga juba õitsev teadus, milline asjaolu nihutab alkeemia alguse ca kahe sajandi võrra mineviku poole. Autoriteetideks ja alkeemiliste käsikirjade autoriteks peetakse Pütagorast, Platonit, Demokritost, Aristotelest jt.

IV sajandiks on välja kujunenud üks eriline sulam hellenistlikust filosoofiast, mida Hermes Trismegistose järgi võib nimetada hermeetikaks. See on sünkretismi filosoofiaid, niisiis eriti uuspütagorlike ja -platooniliste elementidega /22, 224-233/. Hermese õpetust läbib veendumus, et kirjade autoriks on üks pärast Mooset elanud egiptuse preester ja et nad kannavad seetõttu edasi muistse Egiptuse tarkusi. Egiptuse jumala Toth'i, kes

oli püramiidide maale toonud kirja ja kõik teadmised, kree-
kakeelne vaste oli Hermes. Peamiste kirjutiste ("Corpus
Hermeticum", "Asclepius") tekkeaeg kõigub kusagil 100.-
300.a. vahel m.a.j. /43, 489/.

Arusaamad maailmade sarnasusest, enesearendamisest
ning metallidest esinesid mujalgi. Nii näiteks on alkeemilisi ideid taoismi haaravas süsteemis. Hiinas oli palju alkeemikuid ja nende kirjutiste algusaeg on tagasiviidav juba IV ja III sajandile e.m.a. /34, 12/. Kuld seostati hiina keisririigiga, s.o. maailma keskmega, ning väävli, kollase elavhõbeda ja tulevase eluga ("kollane kevad") /12, 286/. — Indias näeme samuti soterioloogilist funktsiooni, s.t. alkeemial oli ülesanne toetada inimvaimu täiustamist. Kuld oli surematus; see päikeseline metall tähistas vaimset iseseisvust. Seetõttu eksisteeris täielik vastavus lihtsate metallide kullaksmuutmise ning jogi kui alkeemiku enesevabanemise vahel /12, 281/.

Al-Birunī oma India kirjeldustes rõhutab eriti seost pika eluea ja nooruse taastamisega: "Neil on teadus, mis sarnaneb alkeemiale, ja on päris iseäralik. Nad kutsuvad teda "rasayana'ks", sõna, mis koostub "rasa'ist", s.t. kuld. Ta tähendab kunsti, millega saadakse teatud operatsioonidega ravimeid ja drooge, enamik neist taimedest. Tema põhimõtted taastavad tervise neil, kes olid haiged väljaspool lootust, ja annavad tagasi nooruse vanaduse tõrjumiseks, nii et inimesed muutuvad taas nendeks, kes nad olid peaaegu puberteedieas; valge juus muutub taas mustaks, taastatakse mõistuse teravus samuti nagu ka nooruslik no-

beduš, ja isegi kooselu ning inimeste elu selles maailmas pikendatakse pikale perioodile. Ja miks ka mitte? Kas me ei ole juba osutanud sellisele autoriteedile nagu Patañjali, kes ütleb, et üks meetodeid, mis viib vabanemisele, on rasayana?" /12, 278/.

Rida budistlikke tekste mainivad alkeemiat ammu enne araabia kultuuri mõju, s.o. IV sajandil m.a.j.; kuid tema algus võib osutada hoopis varasemaks /12, 279/.

A l k e e m i a a r a a b l a s t e j u u r e s

Moslemi riigi kiire laienemisega VII sajandil ja algava kontaktiga alistatud maade traditsioonidega omandati ka alkeemilised teadmised, keskuste nagu Alexandria, Süüria ja Pärsia kaudu. Tõlketegevuses VIII-IX sajandil oli silmapaistev osa nestoriaanidel, kes panid töid sedapuhku süüria keelest araabiasse ümber; samuti saabidel, kelle kolmandana mainitav koht juutide ja kristlaste järel Korraanis kindlustas neile edasielamise ja isegi lugupidamise islami ühiskonnas.

Senisest selgemini hakkavad eristuma alkeemia kaks külge, praktiline ja müstiline. Silmapaistvaim araablaste alkeemik oli Džābir ibn Hajjan, ladinapäraselt Geber, kes pärast pagendust Bagdadist 803.aastal töötas oma töökojas Kufas, arvatavasti al-Mamūni kaliifiksastumiseni. /15/. Paljud tema käsikirjad ootavad veel tundmatuna publikuseerimist /24, 96/. Ta pidi saab (harraan) olema, sest tihti oli tal lisanimi al-Hārrāni /8, 1029/. Kufas katsetas ta

mitte ainult anorgaaniliste ainetega, nagu oli seda senini tehtud, vaid ka loomsete ja taimsetega. Oma teostes rõhutas ta selgemini kui ükski alkeemik senini eksperimendi tähtsust /15/. Samuti kirjeldas ta uusi aineid (lämmastik-, väävel- ning soolhapet jm.), mitmeid eriseadmeid nõudvaid ainete saamismeetodeid (destilleerimine, sublimeerimine, kaltsineerimine jt.) /39, 195/.

Džābiriga hakkas alkeemia ilmselt meile juba tuntud vastandamiseseaduse alusel rajanema 2 printsiibile. See tähendab, et tuli taandus väävliks ja vesi elavhõbedaks. Neid ei tule samastada loodusesesinevatega, nad on abstraktsed printsiibid, koosnedes kuivast ja palavast omadusest (väävel) ning külmast ja niiskest (elavhõbe) /15/. Seetõttu kohtab alkeemilises kirjanduses "tarkade" väävliit, "tarkade" elavhõbedat, eristamaks reaalsest tuntud ainetest. Esimene printsiip tähistas põlevust (tule vaimu), teine metallide sulavust (tahket olekut) /34, 18/.

Suurimaid keskaja arste al-Razī (850-923) oli teine praktiline alkeemik, agar kaitsja vastasõpetlaste eest (nagu al-Kindī, Ibn Sina jt.); eurooplastele tuntud nime all Bubacar. Ta tundis tolle ajaga kõiki võimalikke keemiseadmeid ning aineid, milliseid ta kirjeldas paljudes ladina keelde jõudnud töödes /22, 400-402/.

Suhtumist alkeemiasse näitab meile araabia vanasõna: "Kolme asja ei saa ilmas - noorust minkimise läbi, tervist arstirohtude läbi ning vara alkeemia läbi." /24, 98/. Alkeemikud aga trööstisid endid sellega, et täielikud teadmised olid varemalt igal juhul olemas, on aga kaduma läinud /42, 1039/.

Hispaania alkeemia moodustas kahtlemata osa üld-
araabia alkeemiast. Siinsed maavarad, mida nii küllusli-
kult oli (eriti elavhõbedat ja inglistina), leidsid ära-
märkimist ka kaugemal, ida-araablastest alkeemikute töödes.

Kuulsaim Andaluusia alkeemik oli Geber, ilmselt üks
Sevilla araablasi XIV sajandil, kes oli võtnud endale suu-
re Džābiri (Geberi) nime, nagu seda alkeemikutega tihti
juhtus. Ka tema kirjeldas paljusid uusi aineid ja prot-
sesse. Geberi täpsed keemilised teadmised on kirjas tema
raamatus "Summa Perfectionis", mis kujunes üheks põhili-
seks keemia (alkeemia) õpiraamatuks Euroopa keskajal /33,
179/. Dialogid, kus üheks pooleks on Geber, on mitmes
alkeemilises käsikirjas TR¹ Teaduslikus Raamatukogus.

Elementide õilistamisega ei tegelenud mitte ainult
alkeemikud. Astronoom Abu Ma'šar (srn. 885) õpetab elik-
siiri saamisviisi /22, 399/; arst Ibn al-Baitar Málagast
(srn. 1248) kirjeldab oma üksikasjakises ravimite raama-
tus erinevaid metalle ja protsesse (sublimeerimist, des-
tilleerimist jt.) /22, 412/. Müstik Ibn 'Arabī ütleb, et
"Kuld ja hõbe on suured nimed, nad sõltuvad planeetidest
ja nende majadest." /22, 416/.

Alkeemia moslemi Hispaanias pakub huvi nimelt seis-
kohast, millist teed pidi ja kelle teoste põhjal jõudsid
elementide õilistamise arusaamad Euroopasse, s.o. "silla"
kõsimus. Suurem kaal näib autori arvates kalduvat Sitsii-
liale (Michael Scotus), kuid tuleb tunnistada, et konk-
reetselt Andaluusia alkeemia kohta pole ilmunud ühtki uuri-
must. Mantikateadustest jõudis kindlalt läbi Hispaania Eu-

roopasse astroloogia (Alfons X) /22, 497/, millist küsimust me antud töös ei käsitlenud.

Suhteliselt kõrged keemilised teadmised võimaldasidki valmistada ravimeid, millega tuleks lugeda farmatseutika algust. Ning puudelt mahlalaskmise juurde, mida ei tundnud ei roomlased ega läänegoodid, leiutasid moslemid Hispaanias erilise destilleerimisseadme (hispaania keeles "alambique") /16, 166/.

A l k e e m i a k e s k a j a E u r o o p a s

Keskaja Euroopasse jõudis alkeemia, see hellenismi laps, tõlgete kaudu. Üks varasemaid oli "Liber de compositione alchemiae" ("Raamat alkeemia koosseisust"); selle tõlkija Robert Chester'ist kirjutas 1144.aastal: "Kuna teie, Ladina maailm, ei tea, mis on Alchymia ja mis on ta koosseis, siis seletan ma käesolevas töös." /34, 14/.

Friedrich II õukonnas liikuv araabia, heebrea ja ladina keele tundja Michael Scotus kirjutas ca 1230.a. kokkuvõtte alkeemiast, "Liber Particularis" /33, 16/. Olles ise küll mitte praktiline alkeemik, seletas ta metallide koosseisu Geberi eeskujul väävli-elavhõbeda põhjal ning kulda kui võimast arstimit. Kuid temal puuduvad veel õilistamise ja filosoofide kivi ideed, mis said hiljem Euroopas valdavaks.

Alkeemia laiem levik algas nn. entsüklopedistide järel, kelledest suurimateks võib pidada Albertus Magnust (Doctor Universalis) ja Roger Baconit (Doctor Mirabilis),

mõlemad ümmarguselt XIII sajandi algul. Neude ulatuslikel kirjutistel oli väga suur osa selle uue teadmise koondamisel ja esitamisel. Mõlemad olid alkeemiaga põhjalikult tutvunud ka katselisest küljest, eriti rõhutas Bacon eksperimendi tähtsust: "Ladina tarkuse allikad seisnevad keeltes, matemaatikas ja perspektiivis, nüüd tahan ma need allikad taas üle vaadata "scientia experimentalis'e" seisukohalt; sest midagi ei saa teada adekvaatselt ilma eksperimentideta. On kaks teadmise saabumise viisi, nimelt arutlus ja eksperiment. Arutlus annab järelduse ja sunnib meid seda möönama, kuid ta ei tee seda kindlaks ega võta ära kahtlust; nii et mõistus jääks peatuma tõe vastuvõtul, kui mitte mõistus ei leiaks tõe eksperimendi teel." /37, 536/.

On ebaselge, millistel sajanditel keskajal lähenesid alkeemia ja hermeetika sedavõrd, et alkeemilised traktaadid väljendasid teadmist maailma füüsilisest loomusest lähtuvat Hermeselt. Igatahes eksisteeris ka eraldi quasi-filosoofiline Hermese kirjandus. Sellesse suhtuti kristlikus maailmas respektiga, kuna teda vaadeldi (nagu sibüllasidki) kui kristluse paganlikku prohvetit Egiptusest. Marsiglio Ficino asus ca 1460.a. (Cosimo di Medici käsul) tõlkima kõigepealt kreeka keelset Firenzesse vasttoodud hermeetilist teksti, lükates edasi ülesannet tõlkida Platonit /43, 490/. Et ta oli hermeetikas leidnud Platoni filosoofia killukesed, siis pidas ta teda, nagu Renessansi ajal üldse, vanast Egiptusest pärinevaks ning Platoni ja platonistide allikaks. Terve XVI sajand uuriti innukalt Hermese kirjutisi (Ficino

ja teiste väljaannetes). Nende mõju keskajale väljendus selles looduse hingestatud, võiks öelda maagilises vaates, mille mitmed mõtlejad, rääkimata maagidest, omandasid (näiteks Giordano Bruno, üks hardamaid hermeetika kui vana egiptuse tarkuse austajaid) /43, 490/. Agrippa Nettesheimist (XV sajandi lõpp - XVI algus) ühendas kõik arusamad mikro- ja makromaaailmast, sarnasuse printsiibist, alkeemiast ja astroloogiast /44, 93-99/.

Alkeemikud ja hermeetikud vaatlesid Hermese kirjan- dust esoteerilisena. Läbi sajandite kuni tänapäevani on eksisteerinud erilised "Smaragd-käsulauad" kolmeteistkümnes punktis /30, 94/. Nad võtavad tõe poolest kokku alkeemilise teooria, s.o. mõisted maailma ühtsusest, kahest printsiibist (väävel ja elavhõbe) ja 4 elemendist jne.:

1. Ma ei kõnele mingit luuleasja, vaid üksnes seda, mis on kindel ja tõsi.
2. Mis on all, sarnaneb sellele, mis ülal, ja mis on ülal, sarnaneb sellele, mis all, et täide viia ühe asja imeteod.
3. Ja kuna kõik asjad on tekitanud ühe Olendi üks sõna, nii on kõik asjad tekkinud seist ühest asjast kohandamise teel.
4. Tema isa on päike, tema ema on kuu; tuul kannab teda oma kõhus, tema amm on maa.
5. See on täiuse isa kõikjal kogu maailmas.
6. Jõud on võimas, kui teda muudetakse maaks.
7. Eralda maa tulest, peenekoeline jämedast, toimides ettemagelikult ja otsustusvõimega.

8. Tõuse suurima tarkusega maast taevasse, ja siis lasku taas maale, ning ühenda kokku kõik ülemate ja alamate asjade jõud. Nii saavutad sa kogu maailma aupaiste, ja pimedus põgeneb sinu juurest ära.
9. Sellel on enam meelekindlust kui meelekindlust ennast, kuna ta vallutab iga õrna asja ja võib läbi tungida iga kõva.
10. Nii moodustati maailm.
11. Siit tulevad imeasjad, mis siin on rajatud.
12. Seetõttu kutsutakse mind Hermes Trismegistoseks, kes evib kogu maailma filosoofia kolm osa.
13. See, mis oli mul ütelda päikese toime suhtes, on teostunud. /34, 28-29/.

Alkeemilised tekstid on looritatud; tuleb tunda põhimõisteid ja nende sümboleid kirjanduses, et saada jagu õpetustest või katsetada nende eeskujul. "Tütarlaps (s.o. vase-metall) võtab ümber mustad rõivad, et peita oma ilu" tähendab, et vask ühineb vaavliga; vasesulfiid CuS ongi musta värvi /5, 150-151/.

Elemente tähistasid "raskemad" ja "kergemad" kolm-nurgad: tuli - Δ , õhk - \triangle , vesi - ∇ , maa - ∇ .
Destilleerima - \wp , puhastama - \dagger , tarkade kivi \circ^{\dagger} ehk \star /39, 203/.

Tänapäevani on astronoomias planeetide märkidena kasutusel need sümبولid, mis tähistasid päikese, kuu ja nelja stiihia omavahelist seost /30, 117/. Näiteks Veenus - \wp (päike, mis valitseb nelja elemendi üle; alkeemilises kontekstis vask, siit see, kaunis tütarlaps), Saturn - \dagger (kuu, mis allub stiihiatele; seatina) /22, 211-217/.

Alkeemia, nagu Aristotelese teooria üldse, püsis va-
litsevana XVII sajandini vähja (Robert Boyle, 1627-1691)
/39, 214/. Muidugi oli ka edaspidi alkeemia viljelejaid,
aga üha vähemal määral. TRⁿ Teaduslikus Raamatukogus on
alkeemilisi käsikirju XVI ja XVII sajandist. Nad osutavad
Hermesele ja teadmiste iidsele ning väljendavad makro-
mikrokosmose arusaamasid (Quod est superius, quod est in-
ferius) /II/.

Niisiis on alkeemiline teooria üldiselt võttes põhi-
lausetest tuletuv (deduktiivne) õpetus, mis põhineb kahele
apriori lausele: 1) mateeria ühtsus ja 2) võimsa aineid-
õilistava vahendi olemasolu (filosoofide kivi). Et see
"ravis" metalle, õilistades neid kullaks või hõbedaks,
siis mateeria ühtsuse alusel oli ta võimeline ravima ka
inimhingi ja pikendada nende elu. Seetõttu oli filosoof-
ide kivi täiuslikeim ravivahend ja nimetati araabiakeelest
tuletunud sõnaga elueliksiiriks (Elixir Vitae).

M O S L E M I T E A D M I S E D E U R O O P A S

T ö l k i m i s e t e e d j a t ö ö d

Osalt juba XI, eriti aga XII ja XIII sajandil tõusis Euroopa õpetlaste seas suur huvi araabia keeles kätketud teaduslike saavutuste vastu. See huvi tõi tõlgete näol kaasa araabia astronoomiliste, arstiteaduslike, keemiliste ja filosoofiliste teadmiste voolu Euroopasse. Seda voolu vahendasid geograafilises mõttes mitmed kanalid, neist kõige "laiem" oli Hispaania oma. Käesolevas peatükis vaatlemegi lähemalt seda küsimust - vaateväljas on kreeka ja araabia saavutuste ülekanne teed ning nende tuleku aeg üksikute tõlkijate läbi. On ju Euroopa suhtes huvitav jälgida, millistesse ainevaldadesse kuulusid need tõlgitavad teosed.

Niisiis tänu läbikäimisele üheltpoolt araablaste ja teiselt poolt põhjast päritolevate kristlaste vahel said viimastele üha ilmsemaks suured lõngad nende teadmistes (astronoomias, geomeetrias, matemaatikas, filosoofias jt.) /35, 18-19/. Sündmuseks, mis avas ühendustee õpetlaste vahel moslemi Hispaaniast ja Euroopast (Prantsusmaalt, Inglismaalt/jm.), oli Toledo vallutamine 1085.a. Alfons VI poolt. See erakordselt kireva elanikkonnaga linn, kus elasid kõrvuti moslemid, juudid, mozárabid, tulnukad Kastiliast ja Leónist, vaimulikud Prantsusmaalt jne., sai kahe järgneva

sajandi jooksul võimsaks araabia-ladina tõlkekooliks /1,179/.

Aastal 1130 otsustas Toledo peapiiskopp Raimond, araabia peamised kirjatööd õhtumaalastele tuttavaks teha /16, 193/. Ta asutas tõelise tõlkekooli, mille juhtimise usaldas Segovia ülemdiakonile Dominicus Gundisalviusele (Domingo Gonzálezile) /10, 301/. Et Gundisalvius ei mõistnud araabia keelt alul, võttis ta teenistusse ristiusku pöördunud juudi Johannes ben Davidi ehk araabiapäraselt ibn Dawūd, kristliku nimega Johannes Hispalensis. Koostöö kujunes selliseks, et Johannes tõlkis araabia keelest hispaania vulgaarkeelde (s.o. kastilia keelde), Gundisalvius otsekohe ladinasse. Sellise intensiivse tõlkimisega sai pikk rida raamatuid /10, 302/; vaatleme lähemalt, millistes ainevaldades.

Esimesena tõlgiti Ibn Sina "De anima", mis kujutab endast aristootellusel põhjenevat psühholoogiat, uusplatooniliste elementidega). Filosoofia vallast tõlgiti Ibn Sinalt "Metafüüsika" kümnes raamatus, "Füüsika" viies raamatus jt, al-Farabī'lt "Teaduste jaotamisest", al-Ghazālī'lt "Filosoofide eesmärgid". Kokkuvõtlikult öeldes, peaaegu kõik Ibn Sina, al-Farabī ja al-Ghazālī teosed tõlgiti ladina keelde; samuti pandi aastatel 1130-1150 ümber tähtsamad tööd varasematelt filosoofidelt /35, 19-20/. Astronoomia alastest töödest said Johannes Hispalensise ja Dominicus Gundisalviuse koostööna tõlgitud sellised põhiteosed nagu al-Fergani "Astronoomia elemendid", Ptolemaiose "Centiloquium", Abū'l-Qāsimi traktaat astrolaabist jt. Samuti Abū Ma'sari (ehk Albumasari) "Suur Sissejuhatus" ning al-Qabīsi (Alcabitius) "Sissejuhatus Astroloogiasse". Need 2 teost mängisid Euroopa kesk-

aja astroloogias suurt osa ja anti korduvalt välja /35, 20/.

Gundisalviuse kohta tuleb veel ütelda, et ta lõi ka ise filosoofilisi teoseid, milles katsus ühendada aristootellikku, uusplatoonilist ja islami mõtet. Tema "Hinge surematusest" põhines Avicenna ja Ben Gabirōli ideedele, teosega "Kaksteist tarka ja filosoofilised lilled" aga andis alguse moslemi filosoofilisele mõjule (Andaluusiast Euroopasse) /16, 193/. Omal kodumaal eijätanud Gundisalviuse tööd mingit jälge /10, 302/.

Itaallastest olid Raimondi tõlkekooliga seotud ka kaks XII sajandi kõige kuulsamat itaallasest tõlkijat, Plato ja Gerard. Esimene neist, Plato da Tivoli (ehk Tibertinus) tõlkis peamiselt täheteaduslikke raamatuid. Nende seas olid "De motu stellarum", Ibn as-Saffari "Raamat astrolaabi kasutamise kohta", millise tõlke tiitlis seisis pühendus "...ad amicum suum Johannem Davidi", Ptolemaiose arvele pandud astroloogilise töö "Quadripartitum" jt. /35, 20/.

Teine itaallane, Gerard da Cremona, erakorraselt viljakas tõlkija, elas kaua Toledos. Seal tehtud tõlgete arv ulatus 76-ni. Ta suri kodulinna Cremonas 1187.a. /41, 281/. Filosoofiast kõitsid Gerardi tähelepanu kõigepealt Aristotelese "Analytica posteriora", "Füüsika", "Raamat taeva kohta", "Meteoroloogia", "Saamisest ja hääbumisest"; aga samuti teised kreeka ja araabia filosoofid. Paljude astronoomiliste tõlgete seast mainigem siin Ptolemaiose kapitaalset "Almagesti" ning kreeklaste ja araablaste sfääre käsitlevaid kirjutisi.

Andaluusia astronoomide töödest tõlkis Gerard Toledo astronoomi ja astronoomiliste instrumentide valmistaja al-Zarkālī ehk Arzachel "Astronoomilised tabelid" ning Džābir

ben Aflah ehk Geberi "Astronoomia" (nagu nägime, elas Džābir XI sajandi lõpul Sevillass ja oli araabia suurimaid astronoomide). Tõlgitute hulka kuulus ka Thābit ben Kurra, saabide paganliku sekti Bagdadi haru asutaja ja juhtkuju IX sajandi lõpust /9, 23/. Filosoofia ja astronoomia kõrval jõudis Gerard tõlkida töid ka arstiteadusest (Hippokrateselt, Galenoselt, al-Razi'lt, Ibn Sinalt jt.) /35, 20/ 35, 23/.

Teiseks tähtsaks teadmiste ülekandeteeks Hispaania kõrval oli Sitsiilia, kus normannidki olid arabiseerunud. Siinne valitseja Friedrich II, Sitsiilia kuningas 1212-1250.a. ja Saksa keiser aastast 1220, oli üles kasvanud araabia lossides, tema õpetajaks oli araablane. Lyoni kirikukogu heitis talle ette, et ta peab haaremit. Friedrich II kajas liikusid araabia arstid, filosoofid, astroloogid, luuletajad, kristlikud õpetlased ja juudid. Siin asusid nad tõlkima araabia töid ladina keelde /35, 15-16/. Nende seast oli tuntuim Michael Scotus, hüüdnimega "Mathematicus", keskaja mõistes astroloog /33, 16/. Ta tõlkis Alpetragiuse (andaluusia astronoomi) töid jm. Sama araabiapärane tendents jätkus Friedrich II poja Manfredi ajal.

XIII sajandil jätkus usin tõlketöö. Suure produktsiooniga tõlkija oli Hermannus Alemannus, kes elas Toledos 1240-1260.a., kuid arvatavasti ei kuulunud tõlkekooli /35, 21/. Ta pani ümber Aristoteelse "Eetika", "Kõnekunsti" jt.; araablaste kommentaare, nende seas ühe Averroesi oma, mis järgnevalt sai Euroopas enam kui kahe sajandi kestel põhiallikaks Aristoteelse luuleõpetusest /6, 657/.

Toledosse tuli rändavaid õpetlasi Oxfordist, Pariisist, Salamancast. Kohalik juut teadis juhatada, kust leida mõnda araabiakeelset käsikirja Aristoteleselt või mõnda vana kirja-tööd arstiteadusest või muusikast. Seejärel istusid juudist vahendaja ja rändav õpetlane koos mitu kuud mõnes katusekamb-
ris, esimene tõlkis kuuldavalt araabiast ladina keelde, teine pani kohe kirja /38, 45/. On loomulik, millised raskused siin ette tõusid, on ju ladina keel täiesti erinev araabia omast: tihti ei leidunud kuidagi sobivat vastet ja siis pandi see sõna kirja nagu ta kõlas; mõnedest kohtadest ei saadud üldse aru, kuid nad pandi püüdliselt sõnasõnalises tõlkes ümber /38, 46/.

Samal ajal on tähelepanuväärne, et XIII sajandi l. ppoolel tõlgiti paljud Aristotelese tööd otse kreeka keelest ladinasse. Tõlkijateks olid Robert Lincolnist, Johannes Basyngstoke'ist ja Wilhelm Moerbeke'st. Niisiis kasutas Thomas Aquino'st (1225-1274), kes viimati mainitud tõlkijat finantseeris, oma "Summa theologiae's" Aristotelese kommenteerimisel otsetõlkeid. Seevastu Albert Suur, Thomase õpetaja, kasutas oma ulatuslikus teadmiste kogus Aristotelese puhul üksnes tõlkeid araabia keelest. Üldiselt olid kreeka algupärased tõlked palju harvemad kui araabia omaga.

1250 aastaks said kreeka ja araabia peamised tööd filosoofia, matemaatika, astronoomia ja arstiteaduse alal ladina keelde tõlgitud. /35, 22/.

Põhjariikide võidud märgitsevad pööret Pürenee poolsaare ajaloos/ Las Navas de Tolosa aastal 1212 on põhja esimene suur võit moslemite, s.o. almohaadide üle; järgne-

vad Cordova (1236) ja Sevilla (1248) /38, 38/.

Reconquista lõppes sellega (kui välja arvata Granada emiraati), kuid Hispaania oli veel kõvasti arabiseeritud. See olukord pidi peatselt muutuma ja Kastiiilia kuninga Alfons X teene on, et oskas ära kasutada situatsiooni ning edendada nii vajalikku tööd araabia teadmiste ülekandmisel. Ta valitses aastatel 1252-1284. Tema soosingu all teostati jätkuvalt tõlkeid araabia kultuuri pärandist. Siin olid kõrvuti toimetamas rahulikus koostöös kristlased, moslemid ning eriti juudid. Piirid islami ja ristiusu vahel unustati selle hiiglaülesande jaoks täielikult.

Tõlgiti kastiiilia keelde. See oli esimest korda Euroopa keskajas, kus tõlgiti ja väljendati end vulgaarkeeles. Ülejäänud Euroopa kirjutas oma teoseid veel XII-XIV saj. ikka ladina keeles. /10, 374/.

Tõlkijate grupp töötas peamiselt Toledos, mis ligemale kaks sajandit juba kastiiillastekäes oli. Nende tööd vaatas järele Alfons X isiklikult. Nii toimetas too grupp "Üleüldise kroonika" või teise nimega "Summa pragmatica" väljaandmist, milleks kasutati muuhulgas vanu araabia allikaid ja mis kätkes endas piibli, üldajaloo, seadused, astronoomia, raidkirjad, isegi malemängu õpetuse /10, 370/.

Kuid kõige suuremad pingutused tehti ära meditsiini ja täppisteaduste vallas, eriti astronoomias, nimetagem siin ainult "Teadmise Raamatuid" (Libros del Sabre). Teadused andsidki kõige enam kuulsust sellele tõlkijate koolile, mida kutsuti vahel ka "Alfonsi kooliks" /19, 75/. Koostati kuulsad astronoomilised tabelid, mis samuti nimetati Alfonsi

nime järgi /35, 21/. Mitte asjata ei nimetatud teda Targaks (täpsemalt Õpetatuks).

Toledo tõlkijate poolt pandi ümber kastiilia keelde ka araabia ilukirjanduse pärlid nagu "Kalila ja Diman" jt. Alfons X asutas aastal 1254 omaette ladina-Araabi~~ka~~ uurimiskooli, mis juba mõni aasta hiljem sai paavst Alexander IV breve'ga erilise soosingu. Kuigi tõlketegevus Kastilias oli alanud ammu enne Alfons X, aktiveeris just tema tegevus ja hool ümberpanekuid tunduvalt.

M õ j u d E u r o o p a k u l t u u r i e l u s

Oleme vaadelnud küllalt üksikasjaliselt ladina keelde kandunud tõlkeid nii kreeklastelt kui ka nendelt nii palju omandanud araablastelt. Peatume veel mõningatel momentidel, mis peegeldavad Andaluusia kultuuri otäst või kaudset mõju Hispaanias või koguni Euroopas.

Andaluusia kultuuri mõju kristlikele maadele Hispaania põhjaosas saavutas oma apogee juba X sajandil, alates Abd al-Rahman III-st, ja ei nõrgenenud edaspidi. See jätkus XV sajandini, haarates Pürenee poolsaare kõik maanurgad /19, 67/. Nii näiteks lasid Kastilias valitsejad vermida münte kahe legendiga, niikkastiilia kui araabia /19, 68/.

Igas Andaluusia väikelinnaski toimusid avalikud kümb- lused. Ka see komme tuli esimestel sajanditel kristlikku ühiskonda üle. Kümme-nda võis linnabasseinis igal teisipäe- val, neljapäeval ja pühapäeval, ning kaasa võtta kuni kolm teenrit, üks nendest pidi isandat pesema. Kümbluskogud

kolm teenrit, üks nendest pidi isandat pesema. Kümbluskogud on olnud kogu aeg kõigis provintssides; tava oli üldkasutatav veel XIII sajandil /10, 108/.

Edaspidi hakkas katoliku kirik panema seda paganluse arvele ning asus neid purustama põhjendusel, et "kümblused nõrgendavad sõjameeste ihu ja vaimu". Viimased kümbluskogud Granadas lõhuti aastal 1567. "Inimesed unustasid kombeendid sagedasti pesta, nii hästi Hispaanias kui Euroopas, kuni XIX sajandini välja." /10, 108/.

Ka rõivastuses sarnaneti araablastele. Üks moslem Cordovast, käinud XI sajandi alul külas Kastilia krahvil Sanchol, avaldab imestust, et oma telgis asuv krahv istus poodiumil, täis suuri patjasid, ning et ta olevat olnud riieetatud täpselt nagu moslem, üksnes turban puudunud tal /19, 68/.

Moslemi tava oli, et naised pidid istuma põrandal, õigemini madalatel järidel ("almohada'del") või vaipadel, milline komme püsis veel XVIII sajandi Hispaanias /10, 110/.

Arabiseerumine ilmneb selgesti ka kaugemal - Kataloonias, kus päris Püreeneede lähedal kandsid naised loore, mehed aga väiksemaid turbaneid /1, 138/.

Me oleme märkinud juba seda suhteliselt suurt vabadust, mis sai osaks erinevat usku ja eri rahvast inimestele araabiahispaania ühiskonnas. On väga tõenäoline, et see võis esimestel sajanditel olla tahtmatuks eeskujuks Kastiliiale ja teistele hispaania riikidele. Nii tuli maurid võita, et saada tagasi kord jõuga anastatud maad, mitte aga nende vale usu pärast, "...sest Jeesus Kristus pole meid iial käskinud tappa või maksta kätte inimestele selle pärast, et nad peavad tema

seadust tunnistama, sest tal pole mingit soovi sunnitud teenistuse järele, vaid üksnes selle järele, mis sünnib vabalt ja valmilt." /10, 223/.

Kuninglikes läkitustes pööruti elanikkonna poole ikka kui terviku poole: "Moros e cristianos" — maurid ja kristlased, mis tähistas kõiki elanikke /10, 225-226/. Kristlastelt oodatavat suhtumist on väljendanud Alfons X, kelle valitsemisaja alguseks oli Reconquistal jäänud veel vallutada üksnes Granada, järgmiselt: "Heade sõnade ja kohase jutlustamise läbi peaksid kristlased püüdma maure meie usule pöörata, mitte jõu või kättemaksmise läbi." /10, 223/.

Pole imestada, et veel XIII sajandil elas Toledos (aastast 1085 Reconquista hõivatud, kristlasi, kes pidasid oma ametlikku ja erakirjavahetust üksnes araabia keeles /1, 111/. See fakt näitabarabiseerumise sügavust ning moslemi traditsioonide püsimist.

On raske leida teist sellist araabia mõjude näitajat kui keel. Hispaania ja portugali keeles on rohkesti araabia sõnu kõige erinevatelt elualadelt: haldus, kaubandus, põllumajandus, ehitus, kunst, sõjaasjandus, teadus. Toogem üksikuid näiteid hispaania elu-olust: maksud — alcabala, sild — alcantarilla, suhkur — azúcar, aprikoosid — albaricoques, vesipiip — atanor /10, 96-99/. Täppisteadustest märkigem ära algebra, šiffer, null (=zero), asimuut, seniit, Aldebaran (Alfons X-ga), tähis "x" tundmatu suuruse jaoks — need on laenuid, mis on levinud arvatavasti kõikidesse Euroopa keeltesse /23, 395-397/.

Küsimus moslemi filosoofia otsustavast mõjust Euroopa kõrgskolastikale XIII-XIV sajandil, mil käis võitlus esikoha pärast filosoofia ja teoloogia vahel, on ajalooteaduses enam-vähem läbi uuritud; mõju väljendus reas "Summades".

Albert Suur (1193-1280) rajas ühena esimestest (Alexander Hales'ist järel) oma tööd Aristotelesele, kasutades seejuures tõlkeid araabia keelest (Hispaania kaudu). Thomas Aquino'st (1225-1274) on skolastika suurim süstematiseerija ja Aristotelese pärandiga seostaja, jättes endast maha õpetuse, mis on praeguseni katolitsismi aluseks. Thomase töö "Summa contra gentiles" oli suunatud mitmeti Hispaania moslemi ja juudi mõtlejate vastu, kuigi just nendelt oli ta omandanud mitmed küsimused või küsimuste lahendused (jumala omadused, loomine, jumalik ettenägemine, universumi ülesehitus) /38,48/.

Kataloonlases Robert Lulluses (1236-1315) nähakse vahetatut järgijat Ibn 'Arabī müstitsismile ning nimetatakse vahel "kristlikuks sufiks" /19, 76/. Oma teoses "Libros del gentil y los tres sabios", kus jutlevad koos krostlane, maur ja juut, propageerib ta kolme usundi kõrvuti eksisteerimist /10, 224/.

Averroism, see araabia aristootellus, muutus keskaja Euroopa erinevate opositsiooniliste suundade kandjaks, nii asusid Pariisi ülikooli juures Sieger Brabantist, Boetius Daakias /41, 282/. Pariisi piiskopi Etienne Tempieri taunimisediktides 1270. ja 1277. aastal on üles loetletud jõleda averroismi pealaused (kogu inimkond evibvaid ühte ühist aktiivset intellekti, mis ajuti individualiseerub üksikinimestes; nõnda kui seemüldprintsip on surematu, on indiviid surelik) /35,

24/. Suure Kommentaatori autoriteedi kasvades tekkis Paduas-
se XIV-XV sajandil eksisteerinud koolokond, kelle mitmeid liik-
meid inkvisitsioon põletas, olgu see või hauast välja laevatud
põrm (Pietri da Abano jt.); Paduast on pärit rahva suveräni-
teedi dogma kuulutaja Marsilius da Padua /35, 26/.

Muide järgnesid averroistlikulje filosoofiale Euroopasse
astroloogia ja muu mantika, mis oli ka põhjuseks, et itaalia
humanistid (Petrarca ja järgmised) averroismi vihkasid ja tema
vastu võitlesid /35, 26/.

Aastal 1202 tegi Pisa kaupmees ja matemaatik Leonardo
Fibonacci Euroopa jaoks tuttavateks araabia numbrid, raamatuga
"Liber Abaci" /41, 282/. Fibonacci ja sakslase Jordanus Nemo-
rariuse pooleldi iseseisvad tööd teevad Euroopale ligipääseta-
vateks araabia matemaatilised teadmised, nii praktilises arvu-
tamises, arvuteoorias, algebras kui geomeetrias /35, 28/.

Muidugi valmistasid araabia astronoomiliste tööde tõlked
suuresti ette hilisema Euroopa täheteaduse tõusu (Kopernikus).
Nendesamade tööde kaudu tungisid Euroopasse trigonomeetrilised
teadmised - siinusest, kosinusest, tangensist.

Araablaste täielikult Galenosele põhineva arstiteaduse
mõju Öhtumail algas XII sajandil Constantinus Africanuse tõl-
getega Salernos. Kõrgpunkti saavutas averroism XIII ja XIV
sajandi ülikoolides, kus vastandina Pariisile ja Bolognale
soodustas ta vabamat suunda (arstiteaduses Paduas ja Montpel-
lier's), kuid taganes XV ja XVI sajandil järk-järgult kasvava
humanismi ees /35, 30/.

Averroismi kui peripateetilise filosoofia taandumine
tema viimasest kantsist Paduast Itaalias, lõplikult XVII sa-
jandil, tähistab araabia filosoofia ja arstiteaduse mõju
lõppu üldse Euroopas /35, 30/. Araablased olid oma rolli
teadmiste vahendajatena täitnud.

L Ö P P S Ö N A

Käesoleva diplomitöö ülesanne oli käsitleda küsimust Andaluusia kultuuri iseseisvusest ning vaadelda seda nähtust mõnel konkreetsel alal.

Põhiliselt sai see ülesanne ka täidetud. Iseloomustades antud töö väärtusi, tuleks ütelda järgmist: hea on olnud mitte-põirdumine kitsalt kultuuriküsimustega, vaid ka püüd anda teatavat läbilõiget ühiskonnast enesest.

I peatüki juures oli see võib-olla isegi liiga mahukas.

Andaluusia kultuuri iseseisvuse näitamisel on tehtud ära palju tööd filosoofia ja teaduste juures ning see materjal annab nendest ka pildi. Siiski on see kõik enam kirjeldav kui analüüsiv, ja seda loeb autor põhipuuduseks terve käesoleva töö ulatuses (väljaarvatud alkeemia peatükis). Seda saab parandada mitmekülgse ja vastava ajalookirjandusega tutvumisega, ühtlasi allikate kasutamisega.

Hästi on õnnestunud autori arvates alkeemiale kui ühele teaduse eelkäijale pühendatud peatükki; siin on antud nii ajalugu kui teoreetilised alused. Alles viimase 5-10 aasta jooksul on hakatud Hermese kirjanduse mõju Euroopa keskajale vääriliselt hindama; autor on püüdnud avada seost hermeetika ja alkeemia vahel, selleks alkeemilisi käsikirju kasutades.

Viimane osa (tõlgete peatükki) pole otseselt vajalik

antud probleemi suhtes, kuid kirjeldab piisavalt XII-XIII sajandi tõlketööd. Selle läbi avaldub ka tahes-tahtmata moslemi Hispaania saavutuste mõju Euroopas.

Andaluusia kultuuriga seotud probleemistik on rikas ning tihedalt seotud kultuurieluga Euroopas; viimane asjaolu pole aga alati silmatorkav. Neid küsimusi on vajalik uurida ka tänapäeval, seda mitte ainult kui araablaste ühe minevikulõigu esiletõstmise suhtes, vaid ka tervikliku euroopa kultuuriajaloo pildi suhtes.

ALLIKAD

- I Clavis Magiae. Die Geheime Naturweisheit vom Stein der Weisen, historisch, physisch und praktisch beleuchtet, Moosbrunn, 1794. — TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond, Mscr. 362.
- II Das geheime Werck der Hermetischen Philosophie. Arcanum Arcanorum seu Magesterium Philosophorum, 1685. — TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond, Mscr. 655.

K A S U T A T U D K I R J A N D U S

- 1 Альтамира-и-кревеа Р., История Испании, том I, М., 1951.
- 2 Aubry O., L'Espagne. Les provinces du Sud, Grenoble, 1929.
- 3 Bernardete M.J., Hispanic Culture and Character of the Sephardic Jews, New York, 1953.
- 4 Bertrand L. and Petrie Ch., The History of Spain, part I, London, 1952.
- 5 Билиякис М.Я. и Туровскии А.М., Об одном герметическом тексте, — "Тезисы III летней школы по вторичным моделирующим системам", Тарту, 1968, стр. 149-153.
- 6 Bogges W.B., Hermannus Alemannus. Latin Anthology of Arabic Poetry, — JAOS, Vol. 88, 1968, pp. 657-670.
- 7 Brentjes B., Die Söhne Ismaels. Geschichte und Kultur der Araber, Leipzig, s.a.
- 8 Carra de Vaux B.:
 Djābir, — EI, Band 1, SS. 1029-1030.
- 9 Al-Ṣābi'ya, — EI, Band 4, SS. 22-23.
- 10 Castro Am., The Structure of Spanish History, Princeton, 1954.
- 11 Cambridge Medieval History, Vol. III, Ch. XVI, Cambridge, 1922.

- 12 E l i a d e M., Yoga. Immortality and Freedom,
New York, 1958.
- 13 Ф и л ь ш т а Н с к и й И.М. и Ш у е ф а р В.Я.,
Очерк арабско-мусульманской культуры, М., 1971.
- 14 G o n z á l e z P a l e n c i a A., Historia de
la España musulmana, Madrid, 1945.
- 15 H o l m y a r d E.J., Geber, — "The Encyclope-
dia Britannica", Vol. X, p. 83.
- 16 I m a m u d d i n S.M., Some aspects of the socio-
economic and cultural history of muslim Spain
711-1492 A.D., Leiden, 1965.
- 17 К р а ч к о в с к и й И.Ю., Арабская культура в
Испании, М., 1937.
- 18 L a n e - P o o l e St., The Moors in Spain,
Beirut, 1967.
- 19 Л е в и - П р о в а н с а л ь Э., Арабская культура
в Испании, М., 1967.
- 20 L e v y D., Macrocosm and Microcosm, — EPh,
Vol. V, New York - London, 1967, pp. 121-125.
- 21 L i p p m a n n E.O. von:
21 Chemisches und Alchemisches aus Aristoteles,
— "Abhandlungen und Vorträge zur Geschichte
der Naturwissenschaften", Band 2, Leipzig,
1913, SS. 64-156.
- 22 Entstehung und Ausbreitung der Alchemie,
Berlin, 1919.
- 23 L i t s c h a u e r Fr., Spanische Kulturgeschichte,
Buch 1, Wien-Leipzig, 1939.

- 24 Livingston J.W., Ibn Qayyim al-Jawziyyah: A Fourteenth Century Defense Against Astrological Divination and Alchemical Transmutation, — JAOS, Vol. 91, 1971, pp. 96-103.
- 25 Mackeen A.M.M., The Early History of Sufism in the Maghrib Prior to Al-Shādhilī (D. 656/1256), — JAOS, Vol. 91, pp. 398-408.
- 26 Mulertt W. und Giese W., Kultur der romanischen Völker, Potsdam, 1934.
- 27 Naalino C.A., Astronomie, — EI, Band 1, SS. 517-520.
- 28 Nyberg H.S., Al-Mu'tazila, — EI, Band 3, SS. 850-856.
- 29 Olagüe I., Les arabes n'ont jamais envahi l'Espagne, Paris, 1969.
- 30 П а н у с, Первоначальные сведения по оккульт изме, СПб, 1911.
- 31 Рабунович В.А., Стиль творческого мышления как предмет исторической психологии, — "Проблема научного творчества в современной психологии", М., 1971.
- 32 Rashdall H., The Universities of Europe in the Middle Ages, Vol. I, Oxford, 1936.
- Read J.:
- 33 Humour and Humanism in Chemistry, London, 1947.
- 34 Through Alchemy to Chemistry, A Procession of Ideas & Personalities, London, 1957.
- Suter H.:
- 35 Die Araber als Vermittler der Wissenschaften, Aarau, 1897.

- 36 Djābir ibn Aflāh, — EI, Band 1, S. 1029.
- 37 T a y l o r H.O., The Mediaeval Mind. A History of the Development of Thought and Emotion in the Middle Ages, Vol. II, London, 1927.
- 38 T r e n d J.B., The Civilization of Spain, Oxford, 1944.
- 39 U c c e l l i A., Dell'Alchimia a Chimica, — Enciclopedia storica delle scienze e delle loro applicazioni, Vol. I, pp. 189-218.
- 40 Weigert A. und Zimmermann H., ABC der Astronomie, Leipzig, 1971.
- 41 Weltgeschichte in Daten, Berlin, 1966.
- 42 Wiedemann, E., Al-Kīmiyā', — EI, Band 2, SS. 1085-1093.
- 43 Y a t e s Fr.B., Hermeticism, — EPh, New York-London, 1967, Vol. III, pp. 489-490.
- 44 Zwerenz G., Magie-Sternenglaube-Spiritismus, Leipzig-Jena, 1956.

K a s u t a t u d l ü h e n d i d

EI — Enzyklopedie des Islām

EPh — Encyclopedia of Philosophy

JAOS — Journal of the American Oriental Society

РЕЗЮМЕ

Тема андалузской культуры допускает различные подходы, как во временном развитии, так и в частных аспектах.

Автор ставит проблему следующим образом:

а) Известна ли андалузская культура простым переносом восточно-арабских традиций (Дамаск, Багдад) на Иберийский полуостров,

б) Если преобладают свейгерты, то как они выразятся.

В истории андалузской культуры долгое время рассматривали как одну из гомоген-

ных частей арабского мира.

Только французский ориенталист Леви-Провансаи указал время прекращения восточно-византизма на Андалузито и начала обращённого во внутрь её культурного расцвета (начиная с X века).

Хотя и сейчас встречаются ещё отрицательные оценки, большинство учёных склоняется к признанию своеобразия.

В соответствии с постановкой проблемы и построена настоящая работа.

На основании I главы, где кроме культурных ценностей охватывается уровень экономического и социального общества Андалузии, можно утверждать, что Андалузская культура двух первых столетий (VIII-IX) не отличается особенно от восточной и даже по возможности копирует последнюю. Несмотря на это, это подготовило базу для дальнейшего расцвета Андалузской культуры.

Факторы, выражающие самостоятельность арабской испан-

ской культуры подтверждается её внутренним единством, равно как и эконимическими предостережениями. Но выразительнее всего достижения Андалузии проявляются в науках, таких как астрономия, медицина, и в философии. В этих областях дали андалузские учёные существенный вклад в общую арабскую сокровищницу. Андалузская философия была более высокой ступенью в развитии в арабской философии особенно в XII веке, когда на Востоке уже столет не было выдающихся философов.

Дополнительно автор предпринял изучение одной темы. Его движется вихрями начала которой простирается до эллинистического периода, к макро- и микрокосмической картине мира. Затем рассматривается активное распространение алхимии и магии, а также алхимических теорий со стороны арабов. В определённом отношении алхимии и герметической литературе средневековой Европы, автор имел возможность использовать алхимические рукописи XVII века.

В конце концов, и эта интенсивность переводов в XII-XIII века отражает большой интерес европейских учёных и содержащихся в арабских языках достижений человеческой мысли.

В заключение можно сказать, что арабская культура в Испании завоевала выдающееся место как самостоятельная арабская культура, в то же время осуществляла её функцию сообщения Европе научных знаний. В последние годы появляется всё больше интересных исследований, как о развитии арабской культуры, так и конкретно по Андалузии. Очевидно даст дальнейшее изучение разработке более частных тем.

S I S U K O R D

Sissejuhatus	2
I Moslemi Hispaania kultuuri kui üld-araabia kultuuri osa	
— Idaaraabiapäraseid jooned Andaluusia majanduses	6
— Idaaraabiapäraseid jooned Andaluusia kultuuris	15
— Araabia filosoofia ja teadused	20
II Andaluusia kultuur iseseisva kultuurina	
— Ühtsust tagavad tegurid	28
— Majanduslikud eeldused	36
— Õitseng kultuuris	41
— Andaluusia teadused	45
— Andaluusia filosoofia	51
III Alkeemia ja hermeetika	
— Alkeemia ja hermeetika kuni araablasterni	61
— Alkeemia araablaster juures	65
— Alkeemia keskaja Euroopas	68
IV Moslemi teadmised Euroopas	
— Tõlkimise teed ning tööd	73
— mõjud Euroopa kultuurielus	79
Lõppsõna	85
Kasutatud kirjandus	87
РЕЗЮМЕ	92